

TARTU ÜLIKOOL
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut

Kenn Laas

Nicolaus Heldvader Liivimaa kirjeldajana

Bakalaureusetöö

Juhendaja: lektor Janet Laidla

Tartu 2018

Sisukord

Sisukord	1
Sissejuhatus	2
Peatükk 1: Ülevaade Liivimaa ja Kuramaa kirjeldustest	7
Peatükk 2: Kirjelduste kõrvutamine teiste autoritega	11
Peatükk 3: Heldvaderi teose iseärasustest	25
Kokkuvõte	30
Kasutatud allikad	32
Bibliograafia	33
Leksikonid	34
Summary	35

Sissejuhatus

Nicolaus Heldvader (taanipäraselt Niels Heldvad) 1564-1634 oli saksa teoloog, astronoom, kalendrikoostaja ja ajalookirjutaja. Hariduse omandamise käigus kolis Heldvader palju. Ta õppis Flensburgis, Haderslebenis, Lüneburgis, Lüübekis ning viibis aastatel 1586-1587 ka Riias, kust suundus Rostocki ning 1588. aastal seal haridustee lõpetas. Pärast õpingute lõpetamist asus Heldvader oma sünnikohta, Hellewatti, piiskopiametisse, mis oli vabanenud pärast tema isa surma. Pärast tülisid kohalike võimukandjatega oli Heldvader sunnitud piiskopiametist lahkuma ning elas aastatel 1613-1615 ühes Svendborgi kloostri, kus kohtas Taani kuningat Christian IV. Kuningas nimetas Heldvaderi oma astronoomiks ja kalendrikoostajaks ning kutsus ta Kopenhaagenisse, kus viimane kuni oma surmani ametis oli.¹

Liivimaa ajaloo seisukohalt on tema mitmete teiste teoste hulgast oluline esmakordselt 1624. aastal Hamburgis ilmunud teos „Sylva Chronologica Circuli Baltici, Das ist: Historischer Wald und Umbzirck deß Baltischen Meers oder der OstSee“, mis keskendub Läänemere-äärsete maade kirjeldamisele. Heldvaderist biograafia kirjutanud H. V. Gregersen nimetab antud teost autori peateoseks. Neljandas peatükis kirjutab Heldvader, et enne jagunes Liivimaa kolmeks osaks: Eestimaa, Lätimaa ja Kuramaa, kirjeldades siiski Üleväina-Liivimaad Eestimaa hertsogkonnaga samas peatükis. Viiendas peatükis kirjeldab autor aga Kuramaad omakorda Liivimaast ja Eestimaast eraldi, tehes selgelt vahet Kuramaa hertsogkonnal.

Kohaliku ajaloo-uurimise seisukohast on „Sylva Chronologica“ puhul oluline autori Taani-meelsus, mida Heldvader lugejate eest eriti teose sissejuhatuses sugugi varjata ei püüa. Raamatu tiitellehte katvad kirjaread² ei jäta lugejale palju mõtteainet teose eesmärgi kohta.

---

¹ Gregersen, H. V. Niels Heldvad: Nicolaus Heldvadereus: en biografi. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland. 17. 1957.

² *Beschreibung der Länder und Orter die ordentliche Succellion aller Könige in Dennemark und aller Herzogen zu Hollstein/ biß auff den jeregierenden König Christianum IV und Herzog Fridericum III Gottorpssicher Linien richtig anLag gegeben.*

Samuti on Taani kirjeldus teistest Läänemere-äärsetest piirkondadest konkurentsilt kõige põhjalikum. Tähelepanuväärne on ka tõsiasi, et Liivimaast kirjutades ei saa Heldvaderit pidada ainult nõ „tugitooligeograafiks“. Aastatel 1586-1587 Riias viibinuna oli noor Nicolaus Liivimaal viibinud, kuigi puuduvad allikad selle kohta, et ta oleks siinsetel aladel mitu aastakümnet hiljem ilmunud teose jaoks ise ainet kogunud.³

„Sylva Chronologica“ Vana-Liivimaad ning Kuramaad käsitlevad peatükid ei ole siinses ajalookirjutuses seni eriti tähelepanu leidnud. Heldvaderi nime leiab näiteks nii 18. sajandi ajaloolase Friedrich Konrad Gadebuschi entsüklopeedilisest teosest „Livländische Bibliothek“⁴ ning 19. sajandil nn Recke-Napiersky⁵ leksikonist. Teos on ära toodud ka Winkelmani „Bibliotheca Livoniae Historica“ (nr 546)⁶. Kõige mahukam teos autori Heldvalderi kohta on Taani ajaloolase Hans Valdemar Gregerseni monograafia, milles antakse ülevaade Heldvaderi elukäigust, tema reisidest ja õpingutest ja tähtsamatest teostest. Teoses on pühendatud eraldi peatükk Heldvaderi erinevatele eluetappidele, kuid puudub põhjalik analüüs tema töödest. Kuigi autor nimetab „Sylva chronologicat“ Heldvaderi peamiseks tööks, räägitakse sellest teosest monograafia jooksul vaid episoodiliselt. Samuti on keeruline hinnata Gregerseni monograafia usaldusväärsust, kuna faktide juures puuduvad viited. Samas on ta loetlenud üles kasutatud allikad ja kirjanduse, millest lõviosa kipub jääma eelmise sajandi esimesse poole.

Küll aga on siinses humanistlike pärimuste ajastust või Russowi-ajastust⁷, nagu Sulev Vahre on seda nimetanud, või koguni kroonikakirjutuse kõrgajast, nagu seda on nimetanud Katri Raik⁸, ilmunud mitmeid uurimusi. Üks esimesi tähtsamaid selle temaga tegelenud ajaloolasi 20.

---

³ Gregersen, H. V. Niels Heldvad: Nicolaus Heldvadereus: en biografi. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland. 17. 1957.

⁴ Gadebusch, Friedrich Konrad. Livländische Bibliothek nach alphabetischer Ordnung. Zweyter Theil. Riga bey Johann Friedrich Hartknoch. 1777. lk 29.

⁵ Recke, J. F.; Napiersky, K. E. Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland. Band 2. Neudruck der Originalausgabe Mitau 1827. Berlin. Haude & Spener. 1966. lk 219.

⁶ Winkelmann, Eduard. Bibliotheca Livoniae historica: systematisches Verzeichniss der Quellen und Hülfsmittel zur Geschichte Estlands, Livlands und Kurlands. Berlin. Weidmannsche Buchhandlung. 1878.

⁷ Vahre, Sulev. Meie vanema historiograafia uurimisseisust ja ülesannetest. Ajalooline Ajakiri. 2001. 3(114). lk 5-26.

⁸ Vt pealkirja: Raik, Katri. Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi algul. Ajalooline Ajakiri. 2001. 4(115). lk 5-26.

sajandist on Taani päritolu Paul Johansen, kes on kirjutanud mitmel puhul Balthasar Russowist⁹: sealhulgas esitanud hüpoteesi Russowi eesti päritolu kohta¹⁰. Kohaliku vanema historiograafia uurimisseisust ja ülesannetest on andnud ülevaate eespool mainitud Sulev Vahtre.¹¹ 16. sajandi teise poole ajalookirjutusest on kirjutanud põhjaliku ülevaate Katri Raik.¹² Vahtre on kirjutanud ajalookirjutuse teemal ka mitmeid eriuurimusi¹³. Juhan Kreem on kirjutanud Sebastian Münsteri Liivimaa-kirjeldustest¹⁴ ning Balthasar Russowi “Liivimaa kroonikast”¹⁵. Gootitsismist Balti varauusaegses ajalookirjutuses¹⁶ ning ajalookirjutuse antikvaarsest suunast¹⁷ on kirjutanud Janet Laidla. Kõige hiljutisem käesoleva teemaga seotud uurimus on ilmunud 2017. aastal ning räägib Petrus Petrejust ning tema teosest, mis on samuti leidnud siinses ajalookirjutuse ajaloos vähem tähelepanu.¹⁸ Esitatud ülevaade ei ole kindlasti kõikehõlmav ülevaade Balti vanemast ajalookirjutusest vaid kajastab pigem uurimusi, millest käesoleva töö autoril töö kirjutamisel abi oli.

Sarnastest välismaistest uurimustest tasub käesoleva uurimuse kontekstis nimetada W. H. Herendeeni artiklit William Camdeni kohta.¹⁹ Samuti Stan Mendyku ülevaadet Briti varasest ajalookirjutusest.²⁰ Ajaloolis-geograafilise žanri kujunemisest Saksa aladel on andnud ülevaate

---

⁹ Vt nt: Johansen, Paul. Balthasar Rüssow als Humanist und Geschichtsschreiber. Koostanud Heinz von zur Mühlen. Köln; Weimar; Wien; Böhlau Verlag. 1996.

¹⁰ Johansen, Paul. Kronist Balthasar Rüssowi päritolu ja miljö (originaalis ilmunud 1964). – Kaugete aegade sära. Tartu. Ilmamaa. 2005.

¹¹ Vahtre, Sulev. Meie vanema historiograafia uurimisseisust ja ülesannetest. Ajalooline Ajakiri. 2001. 3(114). lk 5-26.

¹² Raik, Katri. Ajalookirjutuse kõrgaeg Eesti- ja Liivimaal. Ajalooline Ajakiri. 2001. 4(115). lk 5-26.

¹³ Vt nt: Vahtre, Sulev. Dionysius Fabriciuse Liivimaa kroonika. Ajalooline Ajakiri 2007. 1. lk 3–21.; Vahtre, Sulev. Tilmann Bredenbachi Liivimaa sõdade ajalugu. – Ajalooline Ajakiri 2001. ½. lk 15–24.

¹⁴ Kreem, Juhan. Sebastian Münster and «Livonia illustrata». Information, sources, editing. – Festschrift für Vello Helk zum 75. Geburtstag. Hrsg. Enn Küng und Helina Tamman. Tartu. Eesti Ajalooarhiiv. 1998; Kreem, Juhan. Sebastian Münster ja Liivimaa. Akadeemia, 1995. 3. lk 508-524.

¹⁵ Kreem, Juhan. Ajaloost kirjanduseks ja tagasi: Balthasar Russowi kroonika kirjutamisest, kasutamisest ja ärakasutamisest. – Keel ja Kirjandus. 2013. 8(9). lk 579–590.

¹⁶ Laidla, Janet. Gootitsismist Balti varauusaegses ajalookirjutuses. Ajalooline Ajakiri. 2013. 3(145). lk 299-320.

¹⁷ Laidla, Janet. Ajalookirjutuse antikvaarsest suunast ja selle ilmingutest 17. sajandi Balti ajalookirjutuses. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised. 2009. 17(24). lk 96-117.

¹⁸ Tarkiainen, Kari. Petrus Petrejus ja Liivimaa ajalugu. Rahvusarhiivi toimetised. 2017. 1(32). lk 13-35.

¹⁹ Herendeen, W. H. William Camden: Historian, Herald, and Antiquary. Studies in Philology. 1988. 2(85). lk 192–210.

²⁰ Mendyk, Stan. Early British Chorography. Sixteenth Century Journal. 1986. 4 (17). lk 459–481.

Gerald Strauss.²¹ Lääne historiograafiast alates 8. kuni 18. sajandini on kirjutanud teose Denys Hay.²² Hayga sarnaselt on kirjutanud üleüldised teosed historiograafiast ja selle kujunemisest Arnaldo Momigliano²³ ja Ernst Breisach²⁴.

Töö eesmärk on tutvustada lugejale Nicolaus Heldvaderi teost “Sylva chronologica” ja analüüsida eelkõige siinsete provintside ehk Liivimaa ja Kuramaa kirjeldusi teose neljandas ja viiendas peatükis. Selleks olen võrrelnud tema teksti teiste varauusaegsete autorite teostega, milles Liivimaast (ja Kuramaast) kirjutatakse. Samuti püüan anda üleüldise hinnangu Heldvaderi eesmärkidele teose kirjutamisel ning rääkida teatavatest iseärasustest, mida Liivimaa ja Kuramaa kirjeldustest leida võib.

Käesolev töö on oluline seetõttu, et (vähemalt kaasajal) pole “Sylva chronologica” siinsete ajaloolaste seas tähelepanu ärganud. Samuti on töö oluline näitamaks, milline oli taanlaste nägemus siinse maa ja ajaloo osas, kuivõrd Heldvader teost kirjutades töötas Christian XIV teenistuses. Minu töö pakub lugejale ülevaate sellest, kuidas üks Taani kuninga juures töötav ajalookirjutaja oma 1624. aastal välja antud teoses Liivimaad ja Kuramaad kirjeldas, millised olid tema peamised allikad ning milline on tema hoiak siinsete alade suhtes. Samuti, mis eesmärgil võis Heldvader säärase teose Läänemere-äärsetest maadest kirjutada.

“Sylva chronologica” on ajaloolis-geograafiline teos, mis algselt oli planeeritud osana suuremast projektist, kuid piirdus lõpuks siiski 1624. aastaga, mil see Hamburgis välja anti. Teos on kirjutatud saksa keeles. Tekstide võrdlemiseks on käesolevas töös kasutanud esiteks Gerardus Mercatori *Atlas*²⁵, mille andis isa surma järel postuumselt välja viimase poeg Rumold Mercator

---

²¹ Strauss, Gerald. *Topographical-Historical method in Sixteenth-century German Scholarship*. *Studies in the Renaissance*. 1958. (5). lk 87–101.

²² Hay, Denys. *Annalists and Historians*. *Western historiography from the eighth to the eighteenth centuries*. London. Methune & Co Ltd. 1977.

²³ Momigliano, Arnaldo. *The Rise of Antiquarian Research*. *The Classical Foundations of Modern Historiography*. Berkeley. Los Angeles. Oxford. University of California Press. 1990.

²⁴ Breisach, Ernst. *Historiography*. *Ancient, Medieval and Modern*. Third Ed. Chicago. London. The University of Chicago Press. 2007.

²⁵ Mercator, Gerardus. *Atlas Sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura*. Duisburg. 1595.

1595. aastal Duisburgis ja mille originaal on ladina keeles. Teiseks allikaks on Sebastian Münsteri “Kosmograafia”²⁶, mis esmatrükis ilmus saksa keelsena 1544. aastal Baselis. Kolmandaks on kasutatud 1578. aastal Rostockis ja 1584. aastal Barthis samuti saksa keelsena ilmunud Balthasar Russowi “Liivimaa kroonikat”²⁷. Kõik allikad on trükitud ja kättesaadavad skaneeritult erinevate raamatukogude kaudu.

Töö esimeses osas antakse üldine ülevaade “Sylva chronologica” neljandast ja viiendast peatükist, kus räägitakse vastavalt Liivimaast ja Kuramaast. Teises osas võrreldakse Heldvaderi kirjeldusi teiste eelmainitud teoste autorite teostega. Töö kolmandas osas kirjeldatakse Heldvaderi teose iseärasusi ja arutletakse, mis eesmärgil üleüldse varauusajal selliseid teoseid kirjutati.

---

²⁶ Münster, Sebastian. *Cosmographia. Beschreibung aller Lender durch Sebastianum Münsterum: in welcher begriffen aller Voelker, Herrschaften, Stetten, und namhafftiger Flecken, herkommen: Sitten, Gebreüch, Ordnung, Glauben, Secten und Hantierung durch die gantze Welt und fürnemlich Teütscher Nation.* Basel. Petri. 1544.

²⁷ Russow, Balthasar. *Ein Chronica der Prouintz Lyfflandt.* Rostock. Ferber. 1578.

Peatükk 1: Ülevaade Liivimaa ja Kuramaa kirjeldustest

Oma Läänemere-äärsete maade ja provintside kirjeldust alustab Heldvader Taanist, millele pühendab autor poole vähem trükipinda, kui sellele järgnevatele Norra ja Rootsi aladele. Rootsi kirjelduse lõpus räägib Heldvader ka Soomest, millele ei ole ta eraldi peatükki pühendanud. Ingerimaast kirjutades nimetab autor selle ääres paiknevat Ivangorodi linnust, mille vastas seisab Narva linn. Edasi mainib autor keskpäeva²⁸ suunas asuvat Liivimaad²⁹ ja selle provintse, mis omakorda keskpäeva suunal alates Narvast kuni Tallinna ja Pärnuni ulatuvad. Alutaguse ja Narva, Virumaa ja Rakvere ja Läänemaa, kus on Haapsalu oma piiskopitooli ja selle residentsiga. Veel nimetab Heldvader Soomest rääkides Hiiumaad, mis koos Soome aladega alates 1581. aastast kuningas Johan III valdusteks on³⁰, kuid Rootsi Kuningriigi hulka kuuluvad, nagu ka Tallinn, mis end ise 1561. aastal kuningas Erik XIV valitsuse alla andis.³¹

Liivimaa, nii nagu ka Kuramaa provintsi puhul, ei alusta Heldvader oma kirjeldust piirkonna nimelooaga, õigupoolest ei räägi ta nende kahe provintsi nimelugu üldse. Ta ütleb, et Liivimaa asub Läänemere³² ääres, on 125 penikoormat lai ning 40 penikoormat pikk, piirneb Preisimaa, Leedu ja Venega ning omab enda merelahte. See on üleüldiselt viljakas maa, kus eelkõige kasvatatakse lina ning siin on palju metsa. Heldvader nimetab kohalikke metsloomi, ning lisab, et siinsed jänesed vahetavad vastavalt aastaajale oma värvust, olles talvel valged ning suvel tuhavärvi.³³ Veel lausub Heldvader, et kokkuvõttes on siin metsikul maal palju rahvast ja inimestel on äraelamiseks kõik vajalik, seejuures vaesus puudub täielikult. Ainult veini, õli ja

---

²⁸ Mõisted “keskpäeva suunas” ja “kesköö suunas” tähistavad põhja ja lõuna suunda vastavalt päikese näilisele liikumisele taevast põhjapoolkeral.

²⁹ Heldvader: „Nechst daran an der seite gegen Mittag durch den *Esthonum*...“ (lk 17). Heldvader kasutab nii Läänemere, selle lahtede, linnade ja isegi valitsejate puhul ladinapäraseid nimetusi ning muust tekstist erinevat šrifti, seega *Esthonumi* all mõtleb ta ilmselt Soome lahte.

³⁰ 1581. aastal võttis eelnevalt Soome hertsogina tuntud Johan III endale Soome suurvürsti tiitli.

³¹ Johan III puhul kasutab Heldvader tavapäraselt šrifti ja nimekuju, kuid Erik XIV-d nimetab ta ladinapäraselt *Ericoks*.

³² Heldvader: “... an die Ostsee oder den *Sinum Venedicum*” (lk 18).

³³ Heldvader: “Die hasen/ so es des Orths hat/ verendern nach Gelegenheit der Zeit ihre Farben/ stad im Winter Weiß/ und im Sommer Aschefarbe.” (lk 18).

teisi kaupu, mida ainult soojematel maadel kasvab, tuleb liivimaale sisse vedada. Kirjelduse esimese poole lõppu lisab autor, et 400 aasta eest on Liivimaa Bremeni kaupmeeste ning saksa sõjameeste poolt kristlikku usku pööratud.

Oma peatükki jätkab Heldvader Eesti- ja Liivimaa maakondade, linnade ja saarte nimetamisega. Siin, nagu kogu ülejäänud teoses kasutab autor ladinapäraseid nimekujusid. Kõigepealt märgib ta, et Liivimaa jaguneb kolmeks osaks: Eestimaa, Liivimaa ja Kuramaa, millel kõigil üksteisest erinev keel on. Heldvader alustab Eestimaast³⁴, kus on Harjumaa ning selle pealinn Tallinn kesköö suunas Läänemere ääres, mis “ei ole väiksem kui Riia” ning on oma mugava meresadama tõttu väga kuulus. Lause keskel ning lehe äärel lisab autor, et Tallinn ja Riia on Valdemar II poolt (üles)ehitatud.³⁵ Veel märgib Heldvader, et Tallinnas kehtib Lüübeki õigus ning linnas on oma münter.³⁶ Teiseks provintsiks on Virumaa, mille linnad on Rakvere, Toolse ja Porkuni, kus asub Tallinna piiskopi elamine. Alutagusel on Narva, milles voolab ka samanimeline vesi ning moskoviitide Jaanilinn selle vastas. See vesi lahutab Liivimaad ja moskoviitide maad üksteisest. Neljanda ja viienda provintsina märgib Heldvader Vasknarvat ja Otepääd, kus asub piiskopilinn Tartu, mille juurde kuuluvad Kastre, Helme ja Kirumpää. Järva provintsis asuvad Paide, Laiuse, Põltsamaa ja Viljandi, Läänemaal Haapsalu, Lihula, Koluvere ja Pärnu. Eestimaa läheduses asuvatest saartest nimetab autor Saaremaa, Hiiumaa, Muhumaa, Vormsi, Prangli, Kihnu ja “palju teisi veel”. Heldvader teab veel kirjutada, et paiguti tarvitavad saarte elanikud eesti, paiguti aga rootsi keelt.

Maa teise osa, ehk Läti linnadest nimetab Heldvader Riijat, Kokneset, Võnnut ja Volmarit. Riijat, mis asub Daugava ääres, nimetab Heldvader “kogu Liivimaa pealinnaks”. Ta nimetab Riijat Bremeni kolooniaks ning märgib, et linnal on erakordselt tugevad müürid, tornid ja muud kaitserajatised, kaasaarvatud veega täidetud vallikraav ning kindlus, milles Saksa meister kunagi eluruume omas. Samuti on Riial ohtralt väljaveoartikleid, millega põhjapoolsete rahvastega kaubeldakse.

---

³⁴ *Estiarum* Provinz.

³⁵ Heldvader: “... von dem *Voldemaro* erbawet” ning ääremärkusena “...von König *Voldemaro* in Dennemarck auffgebawet” (lk 18-19).

³⁶ Heldvader: “... und schlagen eine vierecke Münß” (lk 19).

Järgmises peatükis räägib Heldvader Kuramaast, mille linnade ja lossidena loetleb Kuldiga, Kandava, Ventspils³⁷, Durbe, Skrunda, Grobina, Piltene, Embute ja Aizpute. Semgallias asub Jelgava, kus on Kuramaa hertsogi residents, kellele kuulub Gelburg, Bauschenburg, Dobeles ja Durbe. Daugava jõgi, mis voolab läbi Semgallia ja Kuramaa eraldab viimast kahte piirkonda ülejäänud Lätimaa ja Liivimaa aladest. Järvedest, mida Liivimaal õige palju leidub, on Peipsi³⁸ suurim, pikuti tervelt 45 miili ning kalade poolest üsna rikas. Voolavatest vetest on siin Daugava, Venta, Boca ja paljud teised. Siin on palju maad täiesti ilma mägedeta ning kõikjal laiuvad paksud pimedad metsad, mis käena Harzist (või Hertsüüniast, vt allpool) või Schwarzwaldist siiani ulatuvad.³⁹ Heldvader kirjeldab edasi, et Daugava jõe suudmes, mitte kaugel merest seisab Dünamünde kindlus. Kuna Riiast välja viivad teed olid poolakate kontrolli all, pidid kõik linna siseneda soovivad võõramaised laevad Dünamündes tolli maksma.⁴⁰

Kuramaa provintsi kirjelduse lõpus mainib Heldvader kaugel asuvat Viljandit, mis asub Eestimaa hertsogkonnas, märkides sealjuures kolme erinevat linna kohta käivat nime.⁴¹ Ta kirjutab, et kunagi oli Viljandi olnud tugev kindlus, kuid varsti pärast seda, kui linn moskoviitidele alistus, tehti linn leedukate poolt hertsog Nikolai Radzivilli⁴² juhtimisel püssirohtu kasutades 1561. aastal täielikult maatasa.

Üldiselt on Heldvaderi kirjeldus siinsetest provintsidest nii mahu kui olemuse poolest võrreldav enamike teiste maade omadega. Kui Liivimaa (2 lk) ja Kuramaa (1 lk) peatükke tervikuna vaadata, siis mahult ületab siinse piirkonna tutvustust vaid Taani (10 lk), Rootsi (4,5 lk) ja Holstein (4,5 lk). Veel on "Sylva chronologica" kirjeldatud Norrat (2,5 lk), Preisimaad (2,5 lk), Mecklenburgi (2 lk), Pommerit (1 lk) ja Schleswigit (1 lk). Nagu eespool mainitud, alustab Heldvader piirkondade kirjeldusi Taanist. Seejärel liigub autor põhja poole, kirjutades esmalt

---

³⁷ Heldvader: "...so in Polnischer Sprach Kies, bey uns aber Wonden heist" (lk 20).

³⁸ *Beibus*.

³⁹ Heldvader: "...also daß sich auch grosse Arm und Stücke des Harz oder Schwarzwaldes darin erstrecken" (lk 20).

⁴⁰ Kuna rootslased vallutasid Dünamünde 1617. aastal, mõtleb Heldvader siinkohal ilmselt sellele eelnevat aega.

⁴¹ Heldvader: "...das feste Schloss und Stadt *Felinum* in dem Hertzogthumb Estland/ welches *Ternestum* oder *Taurum* genand" (lk 20).

⁴² *Nicolao Radzivilo*.

Norrast ning siis Rootsist ja selle juurde kuuluvast Soomest. Edasi suundub Heldvader Liivimaa ja Kuramaa kaudu lõunasse, järjekorras Preisimaa, Pommeri, Mecklenburg, Holstein ja Schleswig, tehes nii Läänemerd ümbritsevatele maadele ringi peale.

Peatükk 2: Kirjelduste kõrvutamine teiste autoritega

Nagu öeldud, pole andmeid selle kohta, et noor Heldvader oleks Riias viibides “Sylva chronologica” kirjutamise jaoks mingeid ettevalmistusi teinud. Tõsiasi, et teos ilmus pea nelikümmend aastat hiljem, lubab arvata, et Liivimaast kirjutades oli autoril küll aegade tagune kogemus olemas, kuid siiski pidi ta tekstiks vajalikku informatsiooni saama kusagilt mujalt. Tänapäeval tavaks olevat viitamist siiski Heldvader kirjutades ei kasuta. Samuti ei maini ta kordagi, kellelt informatsioon pärineb.

Küll aga mainib oma informaatorit Sebastian Münster, kelle teos “Kosmograafia” ilmus esmatrükis 1544. aastal. Tegemist oli kuuteistkümnendal sajandil ühe enimloetud raamatuga peale piibli⁴³ ning teos kujutas endast esimest teadaolevat saksakeelset maailmakirjeldust. Mõistagi ei jäänud teos esmatrüki tasemele ning erinevaid ja täiendatud editsioone trükiti kuni 1628. aastani. Juba esmatrükis 1544. aastal pühendab teose kolmandas raamatus Münster peatüki ka Liivimaale.⁴⁴ Järgmistes 1550. aasta väljaandes on Liivimaa osa oluliselt täiendatud.⁴⁵ 1544. aasta väljaandes kirjutab Münster Liivimaa peatüki lõpus: “Selle teate kirjutas mulle üks saadikust jutlustaja Liivimaalt, kes tuli siia issanda aastal 1541 Wormsi dispuudile”. Leonid Arbusowi arvates on tegemist Nicolaus Glossenusega, kes oli Tallinna superintendendiks aastail 1553-1539.⁴⁶ 1550. aasta trüki Liivimaa peatüki lõpus viitab Münster aga Johan Hasentödterile, kes on töötanud kirjutajana kusagil Lätis ning omab suuri kogemusi.⁴⁷

Käesoleva teema puhul on tähtis see, et nii mõnigi infokild Münsteri teosest kipub Heldvaderi Liivimaa peatüki omaga kattuma. Mõlemad kirjutavad juba teksti algul, et see on viljakas maa

---

⁴³ Burmeister, Karl Heinz (Hrsg.). Sebastian Münster: Katalog zur Ausstellung aus der Anlaß des 500. Geburtstages 20. Januar 1988, im Museum — Altes Rathaus Ingelheim am Rhein. Ingelheim, Rhein. 1988.

⁴⁴ Sellest on põhjalikumalt: Kreem, Juhan. Sebastian Münster ja Liivimaa. Akadeemia. 1995. 3. lk 508-524.

⁴⁵ Münster, Sebastian. Cosmographie oder beschreibung aller länder, herschafften, fürnemsten stetten, geschichten gebeuche, hantierungen etc. [...]. Basel. Petri. 1550.

⁴⁶ Arbusow, Leonid jun. Vorläufige Übersicht über die Kartographie Altlivlands bis 1595. - Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga. Riga. 1935. lk 33-119;

Arbusow, Leonid jun. Zur Würdigung der Kultur Altlivlands im Mittelalter und 16. Jahrhundert. Historische Zeitschrift. Bd. 151. 1935. lk 18-47.

⁴⁷ Münster (1550): “... so manch jar in Lyffland an den herzen höffen und Canzelie gewesen/ vil erfare hat” (lk 932).

ning kehvematel aegadel suudab ümberkaudseid piirkondi teraviljaga varustada.⁴⁸ Metsades leiduvate loomade loend on mõlemas teoses peaaegu sama.⁴⁹ Ka Liivimaal elavast jäneseist, kelle karv olenevalt aastaajast värvust vahetab, on Münster jõudnud enne Heldvaderit kirjutada.⁵⁰ Veel on Münster rääkinud Tallinnast, öeldes et see on Riia kaugemal põhja pool Läänemere ääres ning omab “mitte väiksemat kaupmeeskonda kui Riia”.⁵¹ Münster ütleb, et tallinlastel on Lüübeki õigus ning apelleeritakse samuti Lüübekisse, sama informatsioon on olemas Heldvaderil.⁵²

Kuid Sebastian Münsteri “Kosmograafia” polnud ainus teos, kust Heldvader “Sylva chronologica” jaoks ainet sai. Saksa-Flaami geograaf ja kartograaf Gerardus Mercator on eelkõige tuntud tänu 1569. aastal ilmunud maailmakaardile, mis tähendas innovatsiooni meretranspordis.⁵³ Oma elu jooksul jõudis Mercator avaldada mitmeid teisi kaarte ja teoseid, kuid käesoleva töö puhul on eelkõige oluline tema järeltulija, Rumold Mercatori poolt esimest korda 1595. aastal postuumselt pärast isa surma publitseeritud Atlas⁵⁴. Mõistagi ei jäänud teos esmatrüki tasemele ning seda anti välja koguni viiekümnel korral suuremates Euroopa keeltes. See oli ühtlasi esimene kord, kui sõna “atlas” tähistas kaartide kogumikku⁵⁵. Teoses on muuhulgas ka Liivimaa kaart, mille juurde kirjutatud tekstis antakse ülevaade piirkonna ajaloost, geograafilistest oludest, loodusest, linnadest jne. Töö kirjutamisel olen kasutanud Jodocus

---

⁴⁸ Münster (1550): “doch fruchtbar land/ dann es andere ublingende lender in tewer zeiten mit rocken und renzen entsetzen und speissen mag” (lk 928).

Heldvader: “ein fruchtbar Land und an Getrend also reich/ oz es auch in den allerthewreste Jahren/ alle andere ubligende Länder damit versehen kan” (lk 18).

⁴⁹ Münster (1550): “bären, elend, fuchß, lüchß, mardern, zabeln, growerck, lestili, hermili unnd hasen” (lk 928).

Heldvader: “Bären und Elend/der Fuchse/Lüchse/Marder/Zobel/Hermeling und Biber zugeschewigen” (lk 18).

⁵⁰ Münster (1550): “Dierechten Lyfflendische hasen werden im winter weyß...” (lk 928).

⁵¹ Münster (1550): “Revel aber ist weiter ghen mitnacht zü am Ostsee gelegen/ gebraucht sich nit weniger der kauffmäschaft als Riga/ ist aüch schier der selb brauch do.” (lk 932).

Heldvader: “Der *Estiarum* Provinß sind *Harria* und derselbigen Hauptstadt *Revalia* gegen Mitternacht an der Ostsee gelegen/ ist nicht weniger als Riga...” (lk 18).

⁵² Münster (1550): “Sie haben Lübeckh recht/ appelliere auch ghen Lübec.” (lk 932).

Heldvader: “Ihre einwohner gebrauchen mit denen von Lübeck einerlei Rechts” (lk 19).

⁵³ Vt nt: Henrichs, A; Karrow, R. W.; Palmer, R. G. Gerardus Mercator: Father of Modern Mapmaking”. Compass Point Books. 2007.

⁵⁴ Mercator, Gerardus. Atlas Sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura. Duisburg. 1595.

⁵⁵ Vt nt: Henrichs, A; Karrow, R. W.; Palmer, R. G. Gerardus Mercator: Father of Modern Mapmaking”. Compass Point Books. 2007.

Hondiuse poolt täiendatud ning Wye Saltonstalli poolt inglise keelde tõlgitud versiooni, mis ilmus 1635. aastal Londonis.⁵⁶

Mercatori ja Heldvaderi sarnane hoiak hakkab pihta juba Soomest rääkides. Mercator kirjeldab ühes peatükis nii Norrat, Rootsit kui ka Soomet. Heldvader, nagu eelnevalt mainitud, kirjeldab Norrat küll eraldi, kuid Soomet Rootsi peatüki all. Peaaegu üks-ühele kirjeldavad mõlemad autorid seda, kuidas Ivangorod asub Narva vastas ning sealt edasi kuni Pärnu ja Tallinnani kulgevad Liivimaa provintsid.⁵⁷ Mainitakse ka Hiiumaad, mis “ühes paljude teiste maadega teiselpool Soome lahte liideti Rootsi kuningriigiga aastal 1581”.⁵⁸

Esimene paralleel Mercatori ja Heldvaderi Liivimaa peatükkides puudutab Läänemere nimekuju.

⁵⁹ Kui Mercator mainib, et Läänemerd kutsutakse siin elanud “Vene” rahva järgi, siis Heldvaderi tekstist seda ei leia. Nagu ka Münster, kirjutab Mercator, et maa on tasane ja väga viljakas ning toodab teravilja sellisel määral, et puuduse korral suudab see varustada teisi maid.⁶⁰ Edasi kirjutab Mercator, et “siin on rohkelt head lina ning suurel hulgal veiseid”, mis pole ka “*Sylva chronologica*” autoril kahe silma vahele jäänud.⁶¹ Metsades leiduvate loomade puhul mainib Mercator, nii nagu ka Münster ja Heldvader, esimesena karusid, põtru ja rebaseid, kuid edasi nimetab leopardi ning mägedes elavaid kasse, mida Münsteri ega Heldvaderi tekstis ei kohta.⁶²

---

⁵⁶ Mercator, Gerardus; Hondius, Jacodus; Saltonstall, Wye. *Historia mundi: or Mercator's atlas Containing his cosmographicall description of the fabricke and figure of the world. Lately rectified in divers places, as also beautified and enlarged with new mappes and tables; by the studious industry of Iudocus Hondy.* London: Sparke, Wartwright. 1635.

⁵⁷ Mercator: “...wherein standeth *Ivanogrod*, over against *Nerva* or *Narva*; confining upon these toward the South are the provinces of *Lieflandia* or *Livonia*, extended even from *Nerva* to *Revalia* or *Revel*, and *Prenovia* or *Parniew*, as first *Allantacia* wherein *Nerva* is a Bishops See; then *Wiria*, whereof *Wesemberg* is a Bishops See: besides *Wichia*, wherein *Habsay* is a Bishops seate, and the Isle *Dagen* or *Dachlen*” (lk 125).

⁵⁸ Mercator: “most of which Countries beyond the *Finnick Bay* were added to the Kingdome of *Swethland*, in the yeare 1581; by the valour and good successe of King *John* the third, after that *Revalia* had willingly yeelded it selfe to *Ericus* the fourteenth King of *Swedes*, Anno 1561.” (lk 125).

⁵⁹ Mercator: “*Venedick shore*”, vahel ka “*Venedick bay*”, lisades et “so called, because the *Vene* anciently lived here” (lk 157).

Heldvader: “*Sinum Venedicum*” (lk 18).

⁶⁰ “The Countrie is plaine and very fertile, it bringeth forth corne in such abundance, that in deare times and yeares of scarcity it supplieth the wants of other Countries.” (lk 157).

⁶¹ Mercator: “It aboundeth also with the best flaxe, and breedeth store of cattell.” (lk 157).

Heldvader: “Pfleget auch den allerbesten Flachs und viel Bieh zu haben.” (lk 18).

⁶² Mercator: “Besides, there are in the woods of this Countrie many Beares, Alces, Foxes, Leopards, Cats of the mountaines...” (lk 157).

Küll aga on Mercatorile, nii nagu ka kahele teisele autorile tuttav kohalike jäneste komme karvkatte värvust muuta. Tekstide kõrvutamisel selgub, et just Mercatori tekstist on Heldvader saanud teada, et Liivimaa jänes suvel tuhakarva on.⁶³ Veel mainib Mercator Liivimaa metsi ning seda, et sõltumata seisusest pole kellelgi keelatud seal jahti pidada.⁶⁴ Ka sellest, et Liivimaal üleüldiselt küllus valitseb, ning ainult õli ja veini soojematelt maadelt sisse on vaja tuua, teab Mercator enne Heldvaderit kirjutada.⁶⁵ Kui Münster kirjutab, et aastal 1200 “läksid mõned vagad ja õpetatud mehed sinna kristlust jutlustama”, siis seda, et nad tulid Bremenist, võis Heldvader olla just Mercatori teosest lugenud.⁶⁶ Samas võis olla tegemist ka üldtuntud looga.⁶⁷

Siinjuures räägib Mercator loo sellest, kuidas kohalikud inimesed olid pidanud elama kannatuses, ning räsitud nii kodusõdadest kui ka sõdadest võõramaalastega kuni 1559. aastani, mil Gotthard Kettler viimase ordumeistrina ametis oli.⁶⁸ “See [Liivimaa] pälvis nii kaitse kui valitsemise Poola kuninga, Sigismundi, poolt ning osana tema kuningriigist ning ühtlasi Leedu Suurvürstiriigist.”⁶⁹ Edasi kirjeldab Mercator Kettleri alistumist Poola kuninga esindajale, kui

---

⁶³ “...here are many Hares, which according to the season of the yeare doe change their colour, in like manner as they doe in Helvetia upon the Alpes: in the Winter they are white, in Summer of an Ash colour.” (lk 157).

⁶⁴ Mercator: “And heere is such plentiful hunting of wild beasts, that the Countrie people, though they be cruelly used by the Nobles, are not prohibited from it.” (lk 157).

Heldvader: “In summa es ist dieses Land/ des Wildes uber die massen voll/ und hat an allen/ so der Mensch zu seiner Auffenthaltung bedarff...” (lk 18).

⁶⁵ Mercator: “In briefe, Livonia wanteth none of those things which are necessarie for the preservation and sustentation of mans life, except wine, oyle, and some other things, granted by the divine bountie to other Countries, as being under a more warme and gentle Climate, which yet are brought hither in great abundance.” (lk 157).

Heldvader: “...durchauß keinen Mangel/ ohn allein Wein/ Oele und ander Sachen mehr/ so allein in warmen Ländern wachsen/ und auß demselbigen jährlich auch in Lieffland geühret werden.” (lk 18).

⁶⁶ Münster (1544): “Anno Christi 1200. haben sich etlich from und gelert männer daryn gethan/ inen zü predigen Christum” (lk 501).

Mercator: “Anno 1200 by the industrie and labour of the Merchants of Bremen, and especially by the Knights of the Dutch order, brought and converted to the Christian Faith...” (lk 157).

Heldvader: “Vor vierhundert Jahren ist es durch die Kauffleute von Bremen unnd Teutschen Kriegsleute/ zu dem Christlichen Glauben gebracht worden.” (lk 18).

⁶⁷ Liivimaa avastamisest Bremeni kaupmeeste poolt vt nt: Johansen, Paul. Legend Liivimaa avastamisest Bremeni kaupmeeste poolt. - Kaugete aegade sära. Tartu. Ilmamaa. 2005. lk 303-323;

Tamm, Marek. Liivimaa leiutamise: uue kristliku koloonia kuvandi loomine 13. sajandi esimese poolel. Akadeemia 2012. 2. lk 195-229.

⁶⁸ Mercator: “*Livonia* when it had a long time suffered the miseries of forreine and civill warres, and had beene made, as it were, a prey to the neighbour Kings and Princes, at length in the yeare 1559, being under *Gothardus Ketlerus* the last Governour of the *Dutch Oder* .” (lk 157-158).

⁶⁹ Mercator: “...it was received into the protection and government of *Sigismundus* the King of *Poland*, as a member of his Kingdome, and of the great Dukedome of *Lithuania*.” (lk 158).

Kettler andis üle kõiksugu õigused ja sümbolid alates rüstist kuni Riia linna ja kindluse võtmeteni. Pärast seda nimetati Kettler Poola kuninga vasallina Kuramaa ja Semgallia hertsogiks. Järgmisel päeval nimetati Kettler ülejäänud Liivimaa asehalduriks, misjärel ulatati omakorda talle Riia linna ja kindluse võtmed. Seejärel kinnitati Riia seisustele kõik endised õigused.⁷⁰

Kui seni mainitud informatsiooni on Heldvader saanud Münsterilt või Mercatorilt ning selle vähemasti oma sõnadega “*Sylva chronologicas*” edasi andnud, siis Eestimaa ning Tallinna kirjelduse algusosa on Heldvaderi teoses peaaegu, et Mercatori atlasest maha kirjutatud. Seda, et Tallinn Valdemar II poolt rajatud on, ei saanud Heldvader Christian IV õukonnas töötava kirjamehena ometigi märkimata jätta. Erinevalt Münsterist mainib Mercator ka Tallinnas münditavat raha ning seda, et linnal on “kuulus sadam” - mõlemast kirjutab oma teoses ka Heldvader.⁷¹ Sama mahakirjutamise malli jätkab Heldvader kogu Eestimaa maakondade, linnade ja saarte nimetamisel. Mercatori atlasega äravahetamiseni sarnaselt liigub “*Sylva chronologica* autor peale Tallinnat Virumaale.⁷² “Kolmandaks” kirjeldatakse Alutaguset, Narva jõge ja linna ning Ivangorodi ehk Jaanlinna kindlust, mis teisel pool jõge moskoviitidele kuuluva maa algust tähistab.⁷³ Edasi liigutakse Vasknarva ja Otepää kaudu piiskopilinna Tartusse ning sealt

---

⁷⁰ Mercator: “But *Gothardus* resigning his Order on the fifth day of March Anno 1562, in the Castle of *Riga*, before *Nicholas Radziwilus* the King of Polands Commissarie, and Pala|tine of *Vilna*; as first the Crosse, afterward the Seale, then his Letters Patents, and all Charters which the Order had received from the Em|perours and Popes, besides the keyes of the Castle of *Riga*, and of the gates of the Citie, the office of Commendator, the priviledge and power of coyning money, the custome of fish, and all other rights belonging to him: hee was presently proclaimed by the aforesaid Palatine in the Kings Majesties name Duke of *Curland* and *Semigallia*, and straightway the Nobilitie of *Curland* and *Semigallia* did take their oath of alleageance before him, as to their lawfull and hereditary Lord. The next day the Duke of *Curland*, sitting in estate, was proclaimed in the Court of *Riga* Governour of *Livonia*, and received the keyes of the castle and the gates of the Citie; after which the Nobility and the Citizens had all their rights and priviledges restored and confirmed unto them.” (lk 158).

⁷¹ Mercator: “The Provinces of *Estia* or East|land are *Harria* or *Harland*: the chiefe Citie whereof is *Revalia* or *Revel*, being situated toward the North, neere unto the *Balthick* Sea, and no|thing inferiour unto *Riga*; it was built by *Voldemata*, and hath a famous Haven. The Citizens use the *Lubeck* Law, and doe coyne foure-square money.” (lk 158).

Heldvader: “... und schlagen eine viercke Münß” (lk 19).

⁷² Mercator: “Also the Province of *Viria*, *Virland*, or *Wirland*, in which are *Weisenburg*, *Tolsberg*, and *Borcholm*, the Seate of the Bishop of *Revalia*.” (lk 158).

⁷³ Mercator: “In the third place is *Allantika*, where is the Towne *Nerva* or *Nerve*, by a River of the same name; over against which is the Castle called *Iva* /now *Gorod*, belonging to the Moscovites, for the river that runnes between these townes doth part *Livonia* from *Moscovia*” (lk 158).

Järvamaale ning Läänemaale, mille asulate järjekord samuti kattub.⁷⁴ Ka saarte loetelus ei esine kahe teose puhul mingeid erinevusi ning nii nagu Heldvaderile, on Mercatorile enne teda teada saartel kohati kasutatav rootsi keel.⁷⁵ Sama on ka Läti linnade ülestähendamise järjekord: Riia, Koknese, Võnnu ja Volmari.⁷⁶ Ka Riia kui kindluslinna kirjeldamisel ei esine mingeid erinevusi, mõlemad autorid mainivad tugevaid müüre selle tornide ja vallikraavidega ning varasemalt ordumeistrile kuulunud kindlust.⁷⁷ Samamoodi ei ole erinevusi Riia peamiste väljaveoartiklite nimetamisel, millena nimetavad mõlemad autorid pigi, kanepit, vaha, puitu ning teisi kaupu, “millega põhjapoolsed rahvad tihti kauplevad”. Ainsa erinevusena lisab Heldvader kaupade loetelule lina, mida Mercator oma tekstis ei maini.⁷⁸ Mercator lisab veel, et Gotthard Kettler valitses linna Poola kuninga vasallinna ning kuigi ta ei rikkunud ühtki seadust, ei tahtnud Riia elanikud, kes olla iga hinna eest oma õiguste eest väljas, tunnistada ühtki valitsejat enese üle. Nad maksavad ainult makse ning vannuvad truudust Poola kuningale. Lisaks sellele on neil õigused, mis on vaid riialastele omased.⁷⁹

Väga sarnaselt Mercatori atlasele on Heldvader kirjeldanud ka Kuramaa alasid. “Kuramaa linnad ja lossid on: Kuldiga, Kandava, Ventspils, Durbe, Skrunda, Grobina, Piltene, Embute ja

---

⁷⁴ Mercator: “also *Nyschlot* or *Neus|chlos*. In the fourth place is *Odenpoa*, in which is *Derpt* or *Topatum*, an Episcopall Citie, *Wernebes*, *Helmet*, and *Ringen*. In the fifth place is *Ier|via* or *Ierven*, in which are *Weissenslein*, *Lais*, *Overpolen* or *Ober Paln*, and *Vellin* or *Fellin*. In the sixth place is *Wichia* or *Wicke*, wherein is *Abseel* or *Hapsel*, *Leal*, *Lode*, and *Pernaw*.” (lk 158).

⁷⁵ Mercator: “Neere to the *Estians* lye the Islands *Osilia* or *Osel*, *Dageden* or *Dachden*, *Mona*, *Wormse* or *Worist*, *Wrangen*, *Kien*, and many others, in which they use partly the *Estian* language, and partly the *Swedish*.” (lk 158).

⁷⁶ Mercator: “The Cities of *Lettea* or *Letten* are *Riga*, *Kokenhusen*, *Wenden*, and *Wolmar*.” (lk 158).

⁷⁷ Mercator: “*Riga* is the chiefe citie of *Livonia*, neere the River *Duina*, which doth discharge it selfe into the *Venedick Bay*. This citie is fortified with a strong Wall, with strong Towres, and pieces of Ord|nance against any assault, and is strengthned or fenced with double ditches and sharpe stakes round about it. It hath a Castle well provided, in which heretofore the Governour of *Livonia* (being of the *Teutonick* or *Dutch Order*)” (lk 158).

⁷⁸ Mercator: “Besides, heere is a Market of all Northerne commodities, as of Pitch, Hemp, Waxe, Timber, and such other things.” (lk 158).

Heldvader: “Auch hat Rige eine gewaltigen Marck von Bech, Flachs, Wachs, Hanff, Holß etc. Damit viel Mitternächtige Völcker jre Kauffmanschafft alda treiben.” (lk 19).

⁷⁹ Ilmselt on Mercator pidanud silmas seda, et Poola oli katoliiklik, aga riialased võisid käia luteri kirikus jms.

Mercator: “*Gothardus Ketlerus*, aforesaid, did governe in the King of *Polands* right, yet hee did usurpe no authoritie over the Citie: for the Citizens being strong, and defenders of their libertie, cannot endure to have any Governour or Captaine over them. They doe onely pay tribute and yeeld obedience to the King of *Poland*, in other things they have Lawes peculiar to them|selves.” (lk 158; 160).

Aizpute”.⁸⁰ Ventspils kohta ütlevad mõlemad autorid selle poolakeelseks nimetuseks Kies.⁸¹ Mercator kirjutab, et linn oli kuulus selle poolest, et varasemalt asus siin ordumeistri kohus ning toimusid nõupidamised, kuid nüüd kaitseb linna poolakatest koosnev garnison.⁸² Heldvader seda aga oma teoses ei maini. Kattuv on ka Semgallia linnade leotelu: Jelgava, Gelburg, Bauschenburg, Dobeles ja Durbe, kusjuures mõlemad autorid teavad, et Jelgavas asub Kuramaa hertsogi residents.⁸³ Seejärel mainivad mõlemad autorid Daugava jõge, mis Kuramaad ja Semgalliat ülejäänud Lätimaa aladest ja Liivimaast eraldab.⁸⁴ Kui Mercator hakkab edasi kirjeldama Liivimaa veekogusid, mainib ta esimesena Peipsi järve, mis on 45 miili pikk ning väga kalarikas.⁸⁵ Ka Heldvader on sama lause kopeerinud. Kummaline on asjaolu, et autor ei maininud Peipsi järve kordagi Liivimaa juures, kus see tegelikult asub, vaid just Kuramaa peatükis. Jõgedest mainib Heldvader sarnaselt Mercatorile Daugavat, Ventat, Bocat ning lisavad juurde, et “mõned veel”.⁸⁶ Mercator kirjutab, et maal ei ole mägesid, kuid on kaetud paksu metsaga, mis ulatub siiani justkui käena Hertsüüniast⁸⁷ või “muudest sellistest kohtadest”. Kui Heldvader on seda tõlgendanud kui Harzi, ehk piirkonda Saksamaal (lisades juurde veel Schwarzwaldi), siis Mercator on pigem mõelnud poolmüütilist metsa või mäestikku, Hertsüüniat, mis ulatus Reinist Karpaatideni.⁸⁸ Edasi kirjeldab Mercator Dünamündet, kui “vallutamatu lossi”, mis asub Riia lähedal Daugava suudmes. Ta räägib, kuidas kindlust hoiab poola garnison,

---

⁸⁰ Mercator: “The Townes and Castles of Curland are Goldingen, Candaw & Windaw, which the Polanders call Kies, and the Germans Wenden (...) There are also the Cities Durbin, Sruenden, Grubin, Pil|ten, Amboten, and Hasenbot.”

Heldvader: “Die Städte und Schlösser in Curland sind Golbingen/ Canda unnd Winda (...) Durben, Srunda, Grubin, Pilten, Amboten unnd Hasenpott.” (lk 160).

⁸¹ Mercator: “...which the *Polanders* call *Kies*, and the *Germans Wenden*.” (lk 160).

Heldvader: “...so in Polnischer Sprach ist Kies, bey uns aber Wonden heist” (lk 20).

⁸² Mercator: “...this Towne was famous heretofore, for that the Master of the *Teutonick* Order did keepe his Court heere, & Parliaments were here wont to be held; now it is defended by a Garri|son of *Polanders*.” (lk 160).

⁸³ Mercator: “The Cities of *Semigallia* are *Mitovia*, com|monly called *Mitaw*, where the Duke of *Curland* kept his Court; also *Seleburg*, *Bauschburg*, *Doblin* and *Dalem*.” (lk 160).

Heldvader: “Die Städte in *Semigallia* sind/ *Mitovia* der Curländischen Herzogen Giß/ Item Gelburg/ Bauschenburg/ Doblén unnd Dalén.” (lk 20).

⁸⁴ Mercator: “The River *Duina* doth divide *Semigallia* and *Curland* from *Lettea*, and the rest of *Livonia*.” (lk 160).

Heldvader: “... und Warden *Semigallia* und *Curland*/ durch den Fluß *Duna* von Denen in *Lettea* und dem ubrigen ganßen *Lieffland*/ unterschieden.” (lk 20).

⁸⁵ Mercator: “In *Livonia* there are many Lakes, the chiefest is *Beibus* which is 45 miles long, and doth abound with divers kindes of fish.” (lk 160).

⁸⁶ Mercator: “The Rivers are *Duina*, *Winda*, *Beca*,* and some others.” (lk 160).

⁸⁷ Antiigileksikon, Tallinn, Valgus, 1985. lk 189-190.

⁸⁸ Mercator: “The Countrie hath no mountaines, but is full of thick woods: for heere are the great armes of *Hercynia*, and other such.” (lk 160).

kellele kõik mööduvad laevad peavad möödudes teatud maksu maksma. Veel kirjutab ta, et poolal teel asub “*Blokaus*”, mida ta nimetab “kuninglikuks kindluseks” ning mis annab laevadele juhtnööre, kui nad sellest mööduvad.⁸⁹ Siinkohal on Heldvaderi kirjeldus veidi teistsugune, sest ta ütleb Dünamünde kohta “*Blochhaus Dunamunt*” ning ei maini erinevalt Mercatorist mingit poolal teel asuvat kindlust.

Kui Heldvader ekslikult või tahtlikult Kuramaa peatüki all Viljandist kirjutab, on ta selle info samuti Mercatori atlasest lugenud. Mercator kirjeldab sarnaselt Heldvaderile, et Eestimaa kubermangus asuvad Viljandi loss ja linn, kus saksa palgasõdurid “koos viimase Liivimaa maameistri, Wilhelm Fürstenbergiga⁹⁰ end kõige põlastusväärsemal moel Moskva suurvürstile reetsid”.⁹¹ Veel ütleb Mercator, et Viljandi oli eelnevalt olnud tugev linnus, kuid pärast selle moskoviitide kätte langemist marssisid linna alla leedukad suurvürst Nikolai Radziwili juhtimisel ja purustasid kindluse 1561. aastal.⁹²

Kuid Gerardus Mercator ega Sebastian Münster pole ainukesed kirjamehed, kelle teostes “*Sylva chronologicaga*” sarnasusi leida võib. Ühe mainekaima Balti ajalookirjutaja, Balthasar Russowi teosest “*Liivimaa kroonika*” saab lugeda kohakirjeldusi, mis Nicolaus Heldvaderi omadega suurel määral kattuvad. Balthasar Russow oli Tallinnas tegutsenud vaimulik, kelle sulest esmakordselt 1578. aastal Rostockis ning 1584. aastal Barthis ilmunud “*Liivimaa kroonika*” käsitleb põhjalikult Liivimaa ajalugu 12. sajandist kuni 1583. aastani. Olles käesolevas töös käsitletavatest autoritest ainsana kohalik, pakub Russow oma teoses teistega võrreldes kõige

---

⁸⁹ Mercator: “At the mouth of *Duina* neere to the Sea is *Dunamunta* or *Dunamund* (an impregnable Castle, not farre from *Riga*) kept by a *Polish* Garrison, to which all ships doe pay a certaine tribute as they passe by. There is also in the mid-way *Blokaus*, a royall fortresse, which commandeth ships as they sayle by it.” (lk 160).

⁹⁰ Eelnevalt mainib, et Kettler oli viimane, seejuures mõlema puhul on inglisekeelseks vasteks “gouverneur”.

⁹¹ Mercator: “There is moreover the castle and citie *Felinum* or *Fellin*, in the Dukedome of *Estland*, which the *German* hired Souldiers, together with the last Governour of *La /vonja*, *William Furstenberg*, by most detestable treachery did betray to the Duke of *Moscovia*.” (lk 160).

⁹² Mercator: “*Ternestum* (which others call *Taurum*) in this Country was heretofore a strong castle, but after it had beene taken by the *Moscovites*, the *Lithuanians* marching under the conduct of their Captaine *Nicholas Radziwilus* Palatine of *Vilna*, by undermining, and by planting powder under it, did quite demolish it in the yeare 1561.” (lk 160).

Heldvader: “Item das feste Schloß unnd Stadt *Felinum* in dem Herzogthumb *Estland*/ welches *Ternestum* auch *Taurum* genand/ war vor zeiten ein fest und wol verwartes Schloß/ nachmals als es die *Moscawitter* eingenommen/ von den *Litthunern* unter dem Herzoge *Nicolao Radzivilo* im Jahr 1561. Unter graben/ und mit Pulver ganß und gar zersprenget.” (lk 20).

põhjalikuma Liivimaa kirjelduse. Samuti on “Liivimaa kroonika” sarnaselt Münsteri “Kosmograafiaga” varasem kui Mercatori atlas. Liivimaa kirjeldus, mille Russow oma teoses pärast sissejuhatust pakub, on eelmainitud autorite omadest sisu poolest mahukaim.

Liivimaa suuruseks ütleb Russow olevat 120 miili laiuti ja 40 pikuti.⁹³ See erineb tunduvalt Münsteri kirjutatust, kelle sõnul on “maa on umbes 100 miili pikk ja 60 lai”.⁹⁴ Mercator sõnab aga, et maa pikkuseks on koguni 500 ning laiuks 160 miili.⁹⁵ Siinkohal on Heldvaderi andmetel kõige suurem sarnasus just Russowiga, märkides, et “maa pikkuseks on 125 saksa miili ning laiuks 40”.⁹⁶ Huvitav ning omamoodi ebaloogiline on see, et Heldvader lisas Russowi nimetatud 120-le veel 5 miili. On võimalik, et Heldvader kasutas siinkohal veel mõnda allikat, keda ta pidas maa suuruse osas siin tekstis käsitletud autoritest usaldusväärsemaks, ning keda töö autor pole seni suutnud tuvastada.

Russowi kroonikas seisab, et maa jaotatakse kolmeks peaproovintsiks⁹⁷, kuid Heldvader kirjutab enne Eestimaa juurde asumist, et maa jaotatakse “kolmeks osaks”⁹⁸. Samas kasutab Heldvader kõigi kolme maa osa kohta oma tekstis veel nimetust “provints”. Nii nagu Russow enne teda, kirjeldab Heldvader esimesena just Eestimaad. Russow ütleb Eestimaad kohta koguni “õilsaim ja parim”.⁹⁹ Russow nimetab maakondi järgmises järjekorras: Harjumaa, Virumaa, Alutaguse, Vaiga, Otepää¹⁰⁰, Järvamaa ja Läänemaa. Heldvaderi, nii nagu ka Mercatori loetelu on suuremalt jaolt sama, kuigi Vaigat ei mainita. Ka saarte loetelu on “Sylva chronologicas” toodud samas järjekorras nagu “Liivimaa kroonikas”. Erandina mainib Russow Osmussaart, mida Heldvader ega Mercator ei nimeta. Rootsi keele kasutamise kohta siinsetel saartel mainib Russow, et “nende maapaikade elanikud Rootsist või Soomest peavad pärit olema”.¹⁰¹

---

⁹³ Russow: “... unde ys Lyfflandt fast 120 Düdescher mylen lanck/ van der Narue beth an de Memmel tho rekende unde 30. ock wol etliker wegen by 40. mylen brendt” (lk 15).

⁹⁴ Münster (1544): “... ongeferlich hundert meyllen lang unnd sechtzig Breyt ist” (lk 501).

⁹⁵ Mercator: “...being 500 miles in length, and 160 in breadth” (lk 157).

⁹⁶ Heldvader: “...hat in die lenge hundert und fünff und zwanßig teutsche Meil/ unnd in der breite vierßig” (lk 18).

⁹⁷ Russow: “Dyth ganße Landt ys erstlick in dre höuet Prouinßen gebeelet.” (lk 15).

⁹⁸ Heldvader: “Es wird auch Lieffland in drey Theile als *Estiam, Letteam* und *Curlandiam*...” (lk 18).

⁹⁹ Russow: “vornemeste und beste” (lk 15).

¹⁰⁰ Lisades, et “dath ys dat Stiffit Derpte”.

¹⁰¹ Russow: “... dath de Inwoner Order/ uth Schweden unde Finlandt möten entspraten syn.” (lk 15).

Linnade nimetamise puhul näib, et Heldvader on jällegi juhindunud pigem Mercatorist kui Russowist. Näiteks Kivilood ja Padiset “*Sylva chronologicas*” Tallinnast rääkides ei mainita. Küll aga teab Heldvader Mercatori eeskujul öelda, et Porkuni kuulub Tallinna piiskopile.¹⁰² Russow mainib Porkunit, kuid sarnast märkust juurde ei lisa. Samuti ei nimeta Heldvader erinevalt Russowist Ediset, Kirumpääd, Kastret, Rannut, Tarvastut, Karksit ja Vigalat. Ka ei tee Heldvader juttu Saaremaal asuvatest Kuressaare ja Maasilinna kindlustest. Eriti suur erinevus on Läti linnade osas, millest Russow nimetab kokku tervelt 38-t, aga Heldvader ainult nelja, kuigi Lätimaa, nii nagu ka Kuramaa kirjeldus on Russowi teoses Eestimaa omast selgelt lühem. Sama tendents valitseb ka Heldvaderi tekstis. Kuramaa, nagu eelnevalt mainitud, pälvis “*Sylva chronologicas*” eraldi peatüki, aga lisaks muule kirjeldab autor teose lühimas peatükis Viljandi alistumist, kogu Liivimaa veekogusid ning seejuures eraldi Peipsi järve ning selle kalarohkust. Russow kirjutab, et Lätimaal on liivlaste maakond, ning selle provintsi keelt eestlased ei mõista.¹⁰³ Samuti mainib ta, et Kuramaa rahvas tarvitab kura, liivi ja mõnes paigas ka leedu keelt.¹⁰⁴ Võrdluseks: Heldvader ütleb, et Liivimaa jaguneb kolmeks osaks, millest igal oma erinev keel on.¹⁰⁵

Russow kirjeldab, et Liivimaa piirneb lõunast Leedu ja Preisimaaga, idast Moskvaga, läänest merega ning põhjas on Soomemaa põiki üle mere.¹⁰⁶ Ka Heldvader mainib Rootsi peatükis Soomest rääkides, et üle mere asuvad Liivimaa provintsid.¹⁰⁷ Russow kirjutab, et maa on tasane, ning siin on palju soid, metsi, põõsastikke ja rägastikke, siis veel palju seisvaid järvi ja kalarikkaid jõgesid.¹⁰⁸ Ta kirjutab eraldi kahest järvest: Peipsist ja Võrtsjärvest, mis on teistest

---

¹⁰² Heldvader: “... Borchholm, des Bischoffs aus *Revalia* Giß und Wohnung gelegen.” (lk 19).

¹⁰³ Russow: “De ander höuet Prouinß des Lyfflandes/ nömliken/ Letlandt/ begriipt ock de Prouinß der Lyuen in sick/ unde hesst eine sunderlike Sprake, welckere de Esten nicht vorstahn.” (lk 16).

¹⁰⁴ Russow: “De drüdde höuet Prouinß Churlandt/ begriipt in sick ock Semigallen/ De Völcker dissen Prouinß/ gebuiken der Churisschen unde Lyuisschen unde an etliken ördern ock der Littowschen sprake.” (lk 16).

¹⁰⁵ Heldvader: “Es wird auch Lieffland in drey Theile als *Estiam*, *Letteam* und *Curlandiam* deren ein jeder seine besondere Sprache hat/ unterschieden.” (lk 18).

¹⁰⁶ Russow: “Dith Landt ys begrenbet gegen Osten mit dem Moscowiter/ gegen Süden mit Littouwen und Prüssen/ gegen Westen ys ydt mit dem Meer beflaten/ unde gegen Norden ys Finlandt tweer auer dem Meer gelegen.” (lk 16).

¹⁰⁷ Heldvader: “Nechst daran an der seite gegen Mittag durch den *Esthonum* Liffländische Provinßen.” (lk 16).

¹⁰⁸ Russow: “...und ys ein gar euen Landt/ und hefft vele Geqwöbte/ Höltinge/ Büssche und Wiltenisse/ dartho vele stande See und Fischryke fröme” (lk 16).

suuremad, märgib nende kahe suurused, ning mainib seejuures veel, et Peipsisse jooksevad 72 jõge ja ühtlasi paikneb järv “kagu poolt sellel piiril, mis Eestimaad ja Venemaad lahutab”.¹⁰⁹

Heldvader kasutab enda kirjeldustes laias laastus sama infot, kuid näib, et eeskujuks on ta võtnud pigem Mercatori, kelle kirjeldus maa olemusest ja veekogudest on kindlasti napim kui Russowil. Näiteks ei maini ei Mercator ega Heldvader oma teoses Võrtsjärve. Samuti ütlevad viimased Peipsi kohta ainult seda, et see on 45 miili pikk ning üsna kalarikas. Jõgedest mainib Russow Daugavat, mis tuleb Venemaalt ning jookseb Riia alt merre ja ei ole väiksem Elbest Hamburgi all.¹¹⁰ Heldvader kirjutab Daugavast kolmel korral. Esmalt Riia linna kirjelduse juures, kus märgib, et linna alt jookseb jõgi Läänemerre. Teiseks siis, kui piiritleb Kuramaa ja Lätimaa alasid ning kolmandaks üleüldises kolmest jõest koosnevas loetelus: Daugava, Venta ja Boca. Viimase järjekord ja valim on kahtlemata Mercatorilt, kes neist igat veel omaette kirjeldab.

Metsloomade puhul, kellest Russow mainib “põtru, jäneseid, hirvi ja igasugu metslinde”¹¹¹ ei saa öelda, et Heldvaderi esimene allikas oleks olnud “Liivimaa kroonika”. Küll aga ütleb Russow nii kalade (ja vähkide, keda Heldvader samuti ei nimeta)¹¹², kui ka metsloomade¹¹³ kohta, et sõltumata inimese seisusest võivad kõik neid vabalt püüda või küttida. Sama kirjutavad “Liivimaa kroonikast” hiljem ilmunud teostes Mercator ja Heldvader.

Veel räägib Russow siinsetest väljaveoartiklitest, öeldes et see maa edestab “mee, lina, vilja ja muu saagi poolest mitmeid teisi” ning ainuüksi Tallinna linn võib aastas ilma vähimatki puudust tundmata üle kümne tuhande säilitise rukist välja vedada, peale selle, mida teised linnad ja alevid suudavad ära anda. Seda veel nii odavalt, et terves maailmas ilmselt mitte kuskil soodsam ei ole.

---

¹⁰⁹ Russow: “Vnder allen Lyfflendisschen standen Seen/ sint de Peybes und Vorßgerff de grötesten/ wende den Peybes achtet men 15. mylen lang unde 7. mylen breyt/ unde ys gelegen gegen Südost up der Grenße welcker Estlandt und Rüblandt van einander scheydet/ unde hefft 72. infletende Ströme” (lk 16).

¹¹⁰ Russow: “...so ys doch de Duyne de vornemeste unde gröteste/ welcker uth Rüblandt herkomt unde flütt de Stadt Riga vorauer in de apenbare See/ unde ys nicht kleyner alse de Elue vor Hamburg.” (lk 17).

¹¹¹ Russow: “...Elende, Hasen, Rehen unde allerley wilden Vögeln de fülle” (lk 17).

¹¹² Russow: “... dar men allerey Fissche unde Kreuete uth hebben kan/ unde so auerflödich/ dat ydt ock keinem Buren tho jeniger tydt vorbaden gewesen ys/ Fissche und Kreuete tho fangen unde the verkopen na alle erem willen.” (lk 16).

¹¹³ Russow: “...welckere ock alle Buren im Lande fangen/ unde verkopen mögen/ ane yenige infage edder vorhinderinge.” (lk 17).

¹¹⁴ Ta kirjeldab veel, kuidas viimase ordumeistri ajal võis terve säilitise rukist ja linnaseid talupoegadelt veel 12 taalri eest osta, kusjuures säilitis ja vakk olevat siinmail suuremad kui mitmetes teistes linnades ja maades. Seepärast olevat Hollandi, Lüübeki ning teiste maade laevad Liivimaa linnadest mitmeid tuhandeid säilitist rukist välja vedanud.¹¹⁵ Heldvaderile on teada, et Liivimaa suudab teisi ümberkaudseid maid viljaga varustada, kuid tema sõnastus tugineb suuresti Mercatori teosele. Veel kirjeldab Russow siinsest loomakasvatusest, öeldes et “toreda rammusa härja” võis siin osta kolme taalri eest ning nuumatud sea pooleteise taalri eest.¹¹⁶ Nagu eespool mainitud, on seegi infokild Mercatori ja Heldvaderi tekstis esindatud, kuigi neist kahest loomast nimetatakse vaid härga.

Russow kirjutab ka siinsest kaubandusest, märkides seejuures, et siinsetes linnades on venelastel, Liivimaa aadlil ja talupoegadel omavahel selline ostu- ja müügikord, et paremat üheski linnas ega maal ei võikski olla.¹¹⁷ Eriti rõhutab ta Tallinnat ja Riia, millest kummalgi on säärane ladu paljude maade ja rahvaste kaupu, nagu seda üheski teises Läänemereäärses linnas peale Gdanski ei ole.¹¹⁸ Ka Heldvader märgib Riia puhul, et linnas on “kuulus” turg, kus leidub kõiksugu kaupu, millega põhjapoolsed rahvad kauplevad.¹¹⁹ Samuti Tallinna juures kirjutab ta, et linn on oma

---

¹¹⁴ Russow: “Dartho auerdept dith Landt mit Hönig/ Flas/ Korn unde anderen Früchten vele lande/ Denn uth der einigen Stadt Reuel könde man Jarlikes ane yenige Düringe entberen auer teyn busent laste Roggen / ande wat de andern Stede unde Flecken noch entberen könden/ unde so wolfeyle/ also ydt in der ganßen Werldt nicht wolfeyler syn möchte.” (lk 17).

¹¹⁵ Russow: “...Denn men eine ganße last Roggen edder Woldt/ noch by des lesten Heren Meisters regeringe/ van den Buren vor 12. Daler gekofft hefft/ unde de Last sampt dem Schepel ys ock hyr im Lande gröter else in velen andern Landen unde Steden. Derwegen gar vele Hollendissche/ Lübecksche unde andere mehr Schepe/ pele dusent Last uth den Lyfflendischen Steden geföret hebben.” (lk 17).

¹¹⁶ Russow: “...Denn man einen stolten fetten Ossen vor dre Daler/ unde ein gemestet Schwyn vor anderhaluen gekofft hefft.” (lk 17).

¹¹⁷ Russow: “Bauen dat alles was in den Lyfflendischen Steden mit den Rüssen unde mit den Lyfflendischen Adel unde Buren/ solck ein drefflick Kophandel unde wandel/ else he in keinen Landen und Steden beter wesen möchte.” (lk 17).

¹¹⁸ Russow: “Insunderheit auerst tho Riga unde tho Reuel / welckere Stede auer vöffftig Dudsche myle wegges van einander liggen/ unde yder dersyluigen hefft solck eine herlike Nedderlage/ Emporium und Stapel veler Nationen / Herschoppien unde Landen/ else in keiner Stadt an der ganßen Ostsee gefunden werdt/ uthgenamen de Stadt Danßke alleine...” (lk 17).

¹¹⁹ Heldvader: “Auch hat Rigen eine gewaltigen Marck von Bech/ Flachs/ Wachs/ Hanff/ Holß etc. Damit viel Mitternächtige Völcker yre kauffmanschafft alda treiben.” (lk 19).

meresadama tõttu väga tuntud.¹²⁰ Ka Münster ütleb, et Tallinn ei oma väiksemat kaupmeeskonda kui Riia.¹²¹

Kokkuvõtteks võib öelda, et “Sylva chronologica” neljanda ja viienda peatüki koostamisel on Heldvaderi peamiseks eeskujuks olnud Gerardus Mercatori “Atlas”. Üks võimalik põhjus selleks on asjaolu, et “Atlas” ilmus teisest kahest teostest hiljem, ning ajal, mil Heldvader oli oma esimese teosegi¹²² juba välja andnud. Tekste kõrvutades on näha, et “Sylva chronologica” kasutatakse Liivimaad kirjeldades vahel Mercatoriga isegi täpselt sama sõnastust. Näiteks seda, et siinsed jänesed on suvel “tuhakarva”, või et ainult õli ja veini peab soojematelt maadelt sisse vedama. Veel enam, siinsete maakondade ja linnade ülestähendamisel ei esine Heldvaderi ja Mercatori kirjelduste vahel peaaegu, et mingeid erinevusi. Teine põhjus, miks Heldvader just Mercatori eriti autoriteetseks pidas, seisneb selles, et “Atlas” oli sellel ajal üle Euroopa ääretult populaarne teos, mida nagu öeldud, trükiti nii Heldvaderi elu jooksul, kui ka hiljem mitmetes editsioonides erinevatesse Euroopa keeltesse ümber.

Ka Münsteri “Kosmograafia” oli sarnaselt “Atlasele” väga populaarne ja lugupeetud teos, olles oma paljude kordustrukkide ja tõlgetega piibli kõrval üheks 16. sajandi levinumaks raamatuks.¹²³ Siiski tundub, et Heldvader võis nende kahe puhul eelistada “Atlas” justnimelt hilisema ilmumisaja tõttu. Nagu on teada, oli 16. sajandi teine pool Liivimaal tormiline aeg ning Mercatori teoses on nii Riia alistumine, Viljandi purustamine, kui teised Liivi sõja ja sellele järgnevad sündmused kajastust leidnud. Mõistagi on mõned sündmused üles tähendanud ka Heldvader. Ometi on mõnel puhul Heldvader tuginenud pigem Münsterile kui Mercatorile. Näiteks metsloomade ülestähendamisel on enim sarnasusi just “Kosmograafiaga”. Mitmel juhul “Kosmograafias” ja “Atlases” kirjas olev tekst kattub - sellisel juhul on Heldvader võtnud eeskujuks pigem Mercatori sõnastuse.

---

¹²⁰ Heldvader: “... und wegen yhres bequemen Meerhafens sehr berühmt.” (lk 19).

¹²¹ Münster (1550): “...gebraucht sich nit weniger der kauffmäschaft als Riga” (lk 932).

¹²² Heldvader, Nicolaus. Conciliatio Calendarii vet. et rec. Astronomiae, Schleswig 1592.

¹²³ Burmeister, Karl Heinz (Hrsg.). Sebastian Münster: Katalog zur Ausstellung aus der Anlafi des 500. Geburtstages 20. Januar 1988, im Museum — Altes Rathaus Ingelheim am Rhein. Ingelheim. Rhein. 1988.

Siiski ei saa Mercatori “Atlasest” vähem tähtsaks pidada Balthasar Russowi “Liivimaa kroonikat”. Mitmetel puhkudel võib näha, et Mercatori allikaks Liivimaa kirjeldamisel on just Russow. Näiteks kasvõi see, et nii “Atlasest” kui “Sylva chronoogicas” on kirjeldatud esimesena just Eestimaad, mis Russowile kahtlemata siinsetest provintsidest kõige südamelähedasem oli. Ka linnade ja maakondade loetelu järjekord on sama, kuigi hilisemad eelmainitud teosed on mõned linnad, lossid või saared oma teosest välja jätnud. Näib, et just Russowi teosest on võetud informatsioon mõningasest rootsi keele kasutamisest eesti saartel. Samuti võis Mercator ja seeläbi Heldvader Liivimaal toimunud tähtsamate sündmuste kohta saada informatsiooni just Russowi kroonikast. Näiteks kroonika teise osa lõpus kirjutab Russow kuidas Poola kuningas Sigismund II August Gotthard Kettleri ettepaneku peale järelejäänud Liivimaa maad ja lossid oma kaitse alla võttis ning Kettleri Kuramaa hertsogiks ja Semgali krahviks nimetas.¹²⁴ Kuigi teksti ülesehituselt ning sõnakasutuselt võib “Sylva chronologicast” välja lugeda just Mercatori “Atlasest” pärinevaid kirjeldusi, siis on väga tõenäoline, et 1578. aastal Rostockis ja 1584. aastal Barthis ilmunud Russowi “Liivimaa kroonika” oli Heldvaderile põhimõtteliselt kättesaadav ning Liivimaa kohakirjelduste ja ajaloo poolest autoriteetne teos “Sylva chronologicat” kirjutades.

---

¹²⁴ Russow: “Unde hefft also Sigismundus Augustus/ Köninck tho Polen/ dorch anförderinge des Hermeisters Godthart Ketlers/ sick der auergebleuenen Lande unde Schlöte in Lyfflandt angematet/ unde dem Hermeister etlicke Lande unde Schlöte in Churlandt/ unde in dem Stiffte Riga erflick vorlenet/ unde en vor einen Hertoch tho Churlandt unde Grauen tho Semigallen/ erkleret. (lk 108).

Peatükk 3: Heldvaderi teose iseärasustest

“Sylva chronologica” kui teose näiline eesmärk ja detailne sisu ei lähe igal pool ühemõtteliselt kokku. Kuigi teose autor töötas kirjutamise ajal Taani kuninga, Christian XIV teenistuses, ei taotle teose sisu taanlaste eesõigusele siinse maa osas. Samas teose kaanel olevad read ei tohiks lugejale sellesosas palju mõtlemisruumi jätta.¹²⁵ Kummaline on seegi, et Taanit on Liivi- ja Kuramaa peatükkide jooksul mainitud vaid korra. Seda siis, kui Heldvader Riiast ja Tallinnast kirjutades ääremärkusena lisab, et need linnad on Valdemar II rajatud. Autor mainib küll Saaremaad, kuid mitte seda, et see saar Taani kuningale kuuluks, kuigi asehalduri võim kestis seal veel 1645. aastani. Lausa iroonilisena kõlab seejuures Mercatorilt mahakirjutatu Tallinna alistumise osas Rootsile 1561. aastal ja Hiiumaa kuulumine Johan III-le alates 1581. aastast. Kui enne põhjalikumat tööd allikaga võis oodata, et Heldvader toob teoses esile Taani vaatenurga, siis kas seda on sisuliselt vähem mainitud kui näiteks Lode-Weneri kroonikas?¹²⁶

Üldmulje Tallinna ja Riia kirjeldusi kõrvutades on võrdne. Näiteks erinevalt Münsterist ei maini Heldvader Riia õigust, küll aga Tallinna puhul Lüübeki õigust. Ta ütleb küll, et Riia on “kogu Liivimaa pealinn”, kuid et Tallinn ei ole väiksem kui Riia ning on oma mugava meresadama poolest väga tuntud. Ka Tallinnas vermitavaid münste on ta maininud. Kuigi Gregersen kirjeldab Heldvaderi biograafias¹²⁷, kuidas noor Nicolaus nooruspõlves Riias väärtuslikke kogemusi omandas, ning see paik ei olnud tal “Sylva chronologica” kirjutamisel meelest läinud, siis Mercatori ja Heldvaderi tekstide kõrvutamisel saab öelda, et “Sylva chronologica” ei paku lugejale võrreldes “Atlasega” ainsatki uut infokildu Riia kohta. Veel enam, mõned Riia ja üleüldiselt Liivimaa ajaloo seotud nopped jätab Heldvader oma teosest sootuks välja. Tallinnast ja Riiast rääkides näib, et esimest on püütud edasi anda pigem kaubanduslinnana, kuid

---

¹²⁵ *Beschreibung der Länder und Orte die ordentliche Succellion aller Könige in Dennemark und aller Herzogen zu Hollstein/ biß auff den jeregierenden König Christianum IV und Herzog Fridericum III Gottorpssicher Linien richtig anLag gegeben*

¹²⁶ Laidla, Janet. Auväärsetele, lugupeetavatele, kõrgesti õpetatud härradele ...; võimu ja ajalookirjutuse suhetest varauusaegsel Eesti-, Liivi- ja Kuramaal. Rahvusarhiivi toimetised. 2017. 1(32). lk 34-65, siin lk 53.

¹²⁷ Gregersen, H. V. Niels Heldvad: Nicolaus Helduadereus: en biografi. Skrifter, udgivnc af Historisk Samfund for Sønderjylland. 17. 1957. lk 41-47.

Riiat nii kaubandus- kui ka kindluslinnana, mainides linna vägevaid kaitserajatisi, endist ordumeistri linnust ning Dünamündet. Kaubanduse poole pealt aga “kuulsat turgu”, kus kaubeldakse paljude põhjapoolsete kaupadega. Kokkuvõttes on raske öelda, miks Heldvader kordab infot selle kohta, et Tallinn on sama suur kui Riia.

Nagu eespool mainitud, kirjeldab Heldvader, kuidas Kuramaa on kaetud tiheda metsaga, mis ulatub siiani Harzist või Schwarzwaldist. Üldjoontes on Heldvader selle lause Mercatorilt maha kirjutanud, kuid Mercatori tekstis esinevat sõna “*Hercynia*” tõlgendab Heldvader Harzina, ehk siis piirkonnana Põhja-Saksamaal. Kuna Heldvader lisas sellele juurde veel Schwarzwaldi, võib seda sõnastust näha teatava varjatud vihjena, millega üritab autor siduda Kuramaad Euroopa keskusega ühtseks tervikuks. Samas Liivimaast rääkides kasutab Heldvader sõna “*fruchtbar*”. Seegi tundub Taani kuningakojas töötava kirjamehe jaoks veidi kummaline, sest kui Liivimaa, mis tol hetkel (vähemalt osalt) kuulus Rootsile, on viljakas ja samas Kuramaa tiheda metsaga kaetud, annaks see Heldvaderi teksti põhjal justkui mingit arusaadavat põhjendust Rootsile siinse maa valitsemisel. Samas võib autor mõelda ka seda, et metsast saab laevastiku ehitada, mis Kuramaal tol hetkel oli.

“*Sylva chronologica*” Liivimaa ja Kuramaa peatükkide juures on märkimisväärne veel see, et Heldvaderile tundub olevat segane siinsete provintside jagunemine. Ta kirjeldab, et “maa jagati kolmeks osaks”, millega mõtleb ilmselt Vana-Liivimaa lagunemist, ning nimetab nende osadena “*Estiam, Letteam, und Curlandiam*”.¹²⁸ Edasi jätkab ta “Eestimaa provintsi”¹²⁹ kirjeldamisega. Samas hiljem ütleb ta Eestimaa kohta ka “*Herzogthumb Estland*”. Läti alade kohta kasutab Heldvader sõna “*Letteam*”, mida võiks tõlkida lihtsalt “Lätimaana”, nimetamata seejuures kordagi Üle-Väina Hertsogkonda. Selgem tundub Heldvaderil olevat Kuramaa osas, millest eraldi peatükis kirjutades ei kasuta ta muust tekstist erinevat šrifti, öeldes selle kohta lihtsalt “*Curland*”. Samuti mainib Heldvader Kuramaa hertsogit. Küll aga kasutab autor Sengallia osas kaldkirja, nimetades seda “*Semigalliaks*”. Segadusseajav on Peipsi järvest ja Viljandist rääkimine Kuramaa peatüki all. Siinpuhul tuleks taaskord kahtluse alla seada Gregerseni arvamus

---

¹²⁸ Heldvader: “Es wird auch Lieflland in drey theile als *Estiam, Letteam und Curlandiam*...” (lk 18).

¹²⁹ Heldvader: “*Estiarum Provinß*” (lk 18).

Heldvaderi teadlikkusest Liivimaa olude suhtes. Kui Heldvader kohalike oludega kursis oleks, räägiks ta Peipsi järvest ja Viljandi langemisest Liivimaa, aga mitte Kuramaa peatüki all, seda enam, et sisu poolest ei erine Heldvaderi kirjelduste sisu Mercatori omast muu poolest, kui vaid seetõttu, et viimane Kuramaale eraldi peatükki ei pühenda. Teine võimalus on see, et kuna Liivimaa puhul Heldvader ühtki jõge ei nimeta, aga Kuramaalt toob välja koguni kolm kohalikku ja lisaks veel Daugava, mis seda maad ülejäänud Liivimaast eraldab, pidas ta just Kuramaad kirjeldades kõige paremaks siinsetest veekogudest rääkida ning mainis muuhulgas ka Peipsit. Veel ühe oletusena võis Heldvader ning teisedki kaasaegsed juba kirja pandusse suhtuda teatava aukartusega. Ei ole võimatu, et Heldvader tegelikult Liivimaal ise viibinuna oli kursis, et Viljandist ja Peipsist peaks kirjutama Liivimaa, mitte Kuramaa peatüki all. “Sylva chronologica” autor võis aga suhtuda juba Mercatori poolt kirja pandusse kui autoriteeti, ning seetõttu ei julgenud sellele vastu vaielda.¹³⁰

Põhjus, miks Heldvader sellise teose kirjutas, seejuures ise kuigi palju originaalset materjali pakkumata, võib seisneda tema kaasaegsetes traditsioonides. Nagu eespool räägitud, peeti tol ajal juba varasemalt kirja pandud autoriteediks ja tekstide kõrvutamisel selgub, et Mercatori “Atlasesse” on Heldvader suhtunud suisa aukartusega. Kuid isegi autorid, kes kirjeldatavat piirkonda hästi tundsid, kippusid sageli nendele eelnevatelt autoritelt maha kirjutama. Näiteks Paul Johansen on tuvastanud väga suure sarnasuse Russowi “Liivimaa kroonika” ja eelmisest varem ilmunud Münsteri “Kosmograafia” selle osa vahel, mis räägib Riia tulekahjust 1550. aastal.¹³¹ Kuigi Russow tegutses Riiale geograafilisemalt lähemal, on tähelepanuväärne, et ta kasutas tulekahju kirjeldamiseks just Münsteri teksti, kes asus Riist kaugemal. Sellise Mercatori mahakirjutamise põhjusena ei saa võlistada ka inimlikku laiskust.

---

¹³⁰ Võrdle Vahtre hinnangut Renneri kroonikale. Nimelt muutis Renner oma käsikirja 1551.-1556. aasta sündmuste kohta pärast seda, kui Russowi kroonika oli 1578. aastal trükitud ilmunud: Vahtre, Sulev. Liivimaa noorem riimkroonika (1315–1348) ajalooallikana. Tartu. Tartu Riiklik Ülikool. 1955. Lk 11.

¹³¹ Johansen, Paul. Balthasar Rüssow als Humanist und Geschichtsschreiber. Koostanud Heinz von zur Mühlen. Köln. Weimar. Wien. Böhlau Verlag, 1996. lk 86-89.

Kui “*Sylva chronologica*” peaks mõne žanri alla liigitama, siis oleks selleks üldistantuna ajaloolis-geograafiline või topograafiline suund.¹³² Arnaldo Momigliano järgi on selle žanri autorid huvitatud küll ajaloolistest faktidest, kuid mitte ilmtingimata ajaloost tervikuna. Eriti mitte narratiivsest poliitilisest ajaloost.¹³³ Heldvaderi üks eesmärke võis Läänemere-äärsete maade kirjeldamisel seisneda selles, et asendada tol ajal haruldasi geograafilisi kaarte. Alates 16. sajandi teisest poolest olid siinsed territooriumid “*Sylva chronologica*” ilmumise ajaks mitmeid kordi käest kätte käinud, ning kuna autori nägemuses on Taani kuningas kõikide käesolevas teoses kirjeldavate maade õiguslik ja legitiimne pärija, on mõistetav, miks Heldvader nendest maadest räägib.¹³⁴ Viimase kasuks räägib ka see, et erinevalt näiteks Russowist ja Mercatorist ei jutusta Heldvader ei Liivimaa ega ka Kuramaa puhul piirkonna nimelugu. Samas tegid seda paljud teised varauusaja ajalookirjutajad, kes huvitusid riikide, linnade ja rahvaste päritolust.¹³⁵

Üleüldiselt maalib Heldvader kaasaegsetele Liivimaast ilusa pildi. Eriti tähelepanuväärseks võib pidada seda, kuidas Liivimaa ümberkaudseid piirkondi puuduse ja nälja korral viljaga varustada suudab. Samuti kirjutab Heldvader, kuidas liivimaalastel kõigest küllus on, ja et vaid õli ja veini peavad nad soojematelt maadelt sisse vedama. Nii Tallinnast, kui “mugava meresadamaga” kaubalinnast, kui ka võimsate kaitserajatiste ja “kõikide põhjapoolsete kaupadega” varustatud turuga Riiast ei ole Heldvader samuti kirjutada unustanud. Samuti tundub, et “*Sylva chronologica*” koostamisel on autor tõlgendanud Mercatori *Atlases* kirjutatut endale meelepärasel viisil, kui Kuramaa kirjelduse juures “*Hercyniat*” Harzina tõlgib ning lisades loetelusse veel Schwarzwaldi, üritab Heldvader ilmselt vihjata Kuramaa seotusele Euroopa keskusega. Kohalike põlisrahvaste kommetest ega ebausust ei tihka teose autor kirjutada. Küll

---

¹³² Erinevad autorid on mõistet väga erinevalt kasutanud. Vt nt: Laidla, Janet. Ajalookirjutuse antikvaarsest suunast ja selle ilmingutest 17. sajandi Balti ajalookirjutuses. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised. 2009. 17(24).

¹³³ Momigliano, Arnaldo. *The Rise of Antiquarian Research. – The Classical Foundations of Modern Historiography.* Berkeley. Los Angeles. Oxford. University of California Press. 1990. lk 54-79.

¹³⁴ Sarnane tendents kerkib Balti varauusaegses ajalookirjutuses selgelt esile: Vt veel: Laidla, Janet. Ajalookirjutuse antikvaarsest suunast ja selle ilmingutest 17. sajandi Balti ajalookirjutuses. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised. 2009. 17(24).

¹³⁵ Levy, F. J. *Tudor Historical Thought.* San Marino. California, The Huntington Library. 1967. lk 18.

aga teeb seda näiteks Münster, kelle teose eesmärk pole siinsetele aladele kellegi nimel pretendeerida.¹³⁶

Olen töötanud sekundaarkirjandusega, mis kirjeldavad teisi varauusaegseid antikvaare ja ajalookirjutajaid, kuid viimaste tööd pole Heldvaderi omaga kuigi hästi võrreldavad, peale selle, et need võiks justkui liigitada samasse žanri. Näiteks John Leland, keda peetakse inglise topograafia esiisaks, reisis mööda maad ja kirjeldas vaadeldavaid objekte, rääkides sinna juurde traditsioonilisi legende. Lelandile järgnenud inglise antikvaarid, kellest mõjukaimaks peetakse William Camdenit, suutsid eelnevatest paremini siduda ajalugu ja topograafiat. Siiski oli Camdeni meetod pigem epistemoloogiline kui kirjeldav.¹³⁷ Celtise ning tema kaaslaste lähtepunkt “Germania Illustrata” koostamisel nägi ette antiikautoritelt pärineva materjali kasutamist, viies see vastavusse linnade vaatlemisel ja faktide kogumisel saadud informatsiooniga.¹³⁸ Heldvaderi eesmärk “Sylva chronologica” puhul ei olnud aga niivõrd antiiksuse otsimine Läänemere-äärsetest maadest, vaid provintside üles loetlemine ja kirjeldamine informatsiooni põhjal, mis ei pärinenud kuigi kaugest minevikust.

---

¹³⁶ Münster (1544): “Es seind auch vil vnder dem gemeynen volck/ die der Teütscher sprachen kein bericht haben/ vnd des halben kein Christlich hyrten haben/ betten an die Son/ Mon/ Sternen/ Bäum/ vn Vögel. Sie haben den Christe namen/ wissen aber nichts von Christo zu sage. Sie lassen yre Kinder teuffen in dem nechsten stetten/ vnd so sie anderstwo hinziehen do man sie nit kent/ lassen sie yre kinder gewinds halb noch ein mal tauffen.”

¹³⁷ Herendeen, W. H. William Camden: Historian, Herald, and Antiquary. *Studies in Philology*. 1988. 2. (85). lk 199.

¹³⁸ Strauss, Gerald. *Topographical-Historical method in Sixteenth-century German Scholarship*. *Studies in the Renaissance*. 1958. (5). lk 22.

Kokkuvõte

Kuigi eluloo poolest ei saaks Heldvaderit justkui nn tugitooligeograafiks pidada, räägib teose sisuline analüüs vastupidist. Nii mõnedki tekstis esinevad veidrused võivad olla seotud sellega, et teose autor pidas oma allikaid neile vastu vaidlemiseks liialt autoriteetseks või tundis eelnevalt kirjapandu ees isegi teatavat aukartust. Eesmärgiks, mis ajendas Heldvaderit Läänemere-äärseid maid toonasel sõdaderohkel perioodil kirjeldama, võis olla ühelt poolt alternatiivi pakkumine haruldastele kaartidele, ning teisalt siinsete maade, linnade ja rahvaste loetlemine vastavalt tolleks ajaks kujunenud võimuvahekordadele siinses regioonis.

Kuigi teose kaanel seisvad kirjaread ei jäta lugejale justkui kahtlust autori Taani-meelsuse osas, ei rõhutanud Heldvader siinsete provintside puhul kordagi Taani eesõigust, nagu teose kaanel seisvatest ridadest eeldada võiks, vaid proovis lugejale jätta mulje Liivimaast kui viljakast ja naaberaladega igati võrreldavast piirkonnast. Samuti ei jää Liivimaa ja Kuramaa kirjeldus nii sisuliselt kui ka kvantitatiivselt teistele teoses kirjeldatavatele piirkondadele sugugi alla. Olgu siinkohal näiteks kasvõi see, et Soomele autor eraldi peatükki ei pühenda, küll aga nii Liivimaale kui ka Kuramaale.

Põhjuseks, miks Heldvaderi Liivi- ja Kuramaa kirjeldus siinses ajalookirjutuses väga vähe tähelepanu on saanud, on ehk see, et tänapäevase Eesti ala kirjeldus ei paku kuigi palju uut informatsiooni. Nii mõnegi nüansi puhul võib Heldvaderi tekstist leida Mercatori “Atlasest”, Russowi „Liivimaa kroonikast” või Münsteri „Kosmograafiast” pärinevat materjali, mida autor kord oma sõnadega, kord isegi ümbersõnastamata on kirja pannud. Samas oli eelnevalt tegutsenud autoritelt informatsiooni või sõnastuse laenamine “Sylva chronologica” ilmumise ajal küllaltki tavaline nähtus, ning sarnaselt Heldvaderile ei kasutanud suurem osa ajalookirjutajaid ka viitamist, nii nagu me seda tänapäeval tunneme.

Töö kirjutamisel jäi vastuseta eelkõige see, miks Heldvader Taani vaatenurka Liivimaa ja Kuramaa peatükkide juures nii marginaalselt rõhutas. Edasiseks sammuks võiks olla põhjalikum

uurimus, mis analüüsib teisi Heldvaderi teoses kirjeldatud alasid ning võrdleb neid seejärel Liivimaa ja Kuramaa kirjeldustega: millised on sarnasused ja erinevused. Ühelt poolt on “Sylva chronologica” puhul tegemist huvitava, kuid teisalt üsna tavalise näitega varauusaegses ajalookirjutuses. Huvitav oleks teada, kas kaasaegse ajalookirjutuse poolt “unustatud” teoseid leidub veel ning mille poolest need Heldvaderi omaga sarnaneksid või mille poolest erineksid.

Kasutatud allikad

Heldvader, Nicolaus. *Sylva Chronologica Circuli Baltici*, Das ist: Historischer Wald und Umbzirck deß Baltischen Meers oder der OstSee. Hamburg. Carstens. 1624.

Mercator, Gerardus; Hondius, Jacobus; Saltonstall, Wye. *Historia mundi: or Mercator's atlas* Containing his cosmographical description of the fabricke and figure of the world. Lately rectified in divers places, as also beautified and enlarged with new mappes and tables; by the studious industry of Iudocus Hondy. London. Sparke, Wartwright. 1635.

Münster, Sebastian. *Cosmographia*. Beschreibung aller Lender durch Sebastianum Münsterum: in welcher begriffen aller Voelker, Herrschaften, Stetten, und namhafftiger Flecken, herkommen: Sitten, Gebreuch, Ordnung, Glauben, Secten und Hantierung durch die gantze Welt und fürnemlich Teütscher Nation. Basel. Petri. 1544.

Russow, Balthasar. *Ein Chronica der Prouintz Lyfflandt*. Rostock. Ferber. 1578.

Bibliograafia

Arbusow, Leonid jun. Vorläufige Übersicht über die Kartographie Altlivlands bis 1595. - Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga. Riga. 1935. lk 33-119.

Arbusow, Leonid jun. Zur Würdigung der Kultur Altlivlands im Mittelalter und 16. Jahrhundert. - Historische Zeitschrift, Bd. 151. 1935. lk 18-47.

Burmeister, Karl Heinz (Hrsg.) 1988. Sebastian Münster: Katalog zur Ausstellung aus der Anlafi des 500. Geburtstages 20. Januar 1988, im Museum — Altes Rathaus Ingelheim am Rhein. Ingelheim. Rhein.

Breisach, Ernst. Historiography. Ancient, Medieval and Modern. Third Ed. Chicago. London. The University of Chicago Press. 2007.

Gregersen, H. V. Niels Heldvad: Nicolaus Helduadereus: en biografi. Skrifter, udgivnc af Historisk Samfund for Sønderjylland. 17. 1957.

Hay, Denys. Annalists and Historians. Western historiography from the eighth to the eighteenth centuries. London. Methune & Co Ltd. 1977.

Heinrichs, A; Karrow, R. W; Palmer, R. G. Gerardus Mercator: Father of Modern Mapmaking. Compass Point Books. 2007.

Herendeen, W. H. William Camden: Historian, Heralt, and Antiquary. Studies in Philology 1988. 2(85). lk 192–210.

Johansen, Paul. Balthasar Rüssow als Humanist und Geschichtsschreiber. Koostanud Heinz von zur Mühlen. Köln. Weimar. Wien. Böhlau Verlag. 1996.

Johansen, Paul. Kronist Balthasar Rüssowi päritolu ja miljöo (originaalis ilmunud 1964). Kaugete aegade sära. Tartu. Ilmamaa. 2005.

Kreem, Juhan. Ajaloost kirjanduseks ja tagasi: Balthasar Russowi kroonika kirjutamisest, kasutamisest ja ärakasutamisest. Keel ja Kirjandus. 2013. 8(9). lk 579–590.

Kreem, Juhan. Sebastian Münster and «Livonia illustrata». Information, sources, editing. – Festschrift für Vello Helk zum 75. Geburtstag. Hrsg. Enn Küng und Helina Tamman. Tartu. Eesti Ajalooarhiiv. 1998.

Kreem, Juhan. Sebastian Münster ja Liivimaa. Akadeemia. 1995. 3. lk. 508-524.

Laidla, Janet. Ajalookirjutuse antikvaarsest suunast ja selle ilmingutest 17. Sajandi Balti ajalookirjutuses. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised. 2009. 17(24). lk 96-117.

Laidla, Janet. Gootitsismist Balti varauusaegses ajalookirjutuses. Ajalooline Ajakiri. 2013. 3(145). lk 299-320.

Laidla, Janet. Auväärsetele, lugupeetavatele, kõrgesti õpetatud härradele ...; võimu ja ajalookirjutuse suhetest varauusaegsel Eesti-, Liivi- ja Kuramaal. Rahvusarhiivi toimetised. 2017. 1(32). lk 37-65.

Levy, F. J. Tudor Historical Thought. San Marino. California. The Huntington Library. 1967. lk 18.

Mendyk, Stan. Early British Chorography. The Sixteenth Century Journal. 1986. 4(18). lk 464.

Momigliano, Arnaldo. The Rise of Antiquarian Research. – The Classical Foundations of Modern Historiography. Berkeley. Los Angeles. Oxford. University of California Press. 1990.

Raik, Katri. Ajalookirjutuse kõrgaeg Eesti- ja Liivimaal. Ajalooline Ajakiri. 2001. 4(115), lk 5-26.

Strauss, Gerald. Topographical-Historical method in Sixteenth-century German Scholarship. Studies in the Renaissance. 1958. (Vol. 5).

Tarkiainen, Kari. Petrus Petrejus ja Liivimaa ajalugu. Rahvusarhiivi toimetised. 2017. 1(32).

Vahtra, Sulev. Meie vanema historiograafia uurimisseisust ja ülesannetest. Ajalooline Ajakiri. 2001. 3(114). lk 5-26.

Leksikonid

Antiigileksikon. Tallinn. Valgus. 1985. lk 189-190.

Gadebusch, Friedrich Konrad. Livländische Bibliothek nach alphabetischer Ordnung. I–III. Riga bey Johann Friedrich Hartknoch. 1777.

Recke, J. F; Napiersky, K. E. Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland. Neudruck der Originalausgabe Mitau 1827. Berlin. Haude & Spener. 1966.

Winkelmann, Eduard. Bibliotheca Livoniae historica : systematisches Verzeichniss der Quellen und Hülfsmittel zur Geschichte Estlands, Livlands und Kurlands. Berlin. Weidmannsche Buchhandlung. 1878.

Nicolaus Heldvader, Descriptor of Livonia

Summary

Nicolaus Heldvader (or Niels Heldvad) 1564-1634 was a German lutherian priest, astronomer, calendriograph and historian. During his university studies, Heldvader traveled a lot. He studied in Flensburg, Hadersleben, Lüneburg, Lübeck and in 1586-1587 spent time also in Riga, from where he went to Rostock and finished his studies. After graduation, Heldvader returned to his hometown, Hellewatt to become a priest as a successor of his late father. After several conflicts with local authorities, Heldvader was forced to resign his priesthood and moved to Svendborg, where he lived in a monastery from 1613 to 1615. During this period, Heldvader met with Christian XIV, the king of Denmark, who named Nicolaus as his astronomer and calendriograph and invited him to Copenhagen, where Heldvader served the king until the rest of his life.

From the point of view of the history of Livonia, his work (among several others) “*Sylva Chronologica Circuli Baltici, Das ist: Historischer Wald und Umbzirk deß Baltischen Meers oder der OstSee*” is the most important. The book, which was first published in 1624 in Hamburg, describes all the surrounding lands of Baltic sea including Livonia and Courland among others. H. V. Gregersen, the author of Heldvader’s biography has named “*Sylva chronologica*” as the authors’ main work. It is interesting that in the fourth chapter, the author writes that some time ago, Livonia was divided in three parts: Estonia, Latvia and Courland, describing however the Duchy of Estonia with Polish possessions in South-Estonia and North-Latvia in the same chapter. In the fifth chapter, the author describes Courland separately from Livonia and the Duchy of Estonia, distinguishing the Duchy of Courland from the rest of the land.

“*Sylva chronologica*” with its’ chapters about Livonia and Courland has not attracted too much attention among local historians. Heldvader’s name can be found from some works from

Denmark, as well as from a few older works of local Baltic historians but not recently and not from the perspectives of this paper.

The aim of this work is to introduce Nicolaus Heldvader's "*Sylva chronologica*" to the reader and analyse primarily the descriptions of local provinces, Livonia and Courlandia, in fourth and fifth chapter of the book. The work is important, because there are no contemporary studies about Nicolaus Heldvader and his "*Sylva chronologica*", especially from Estonian historians.

For analysing the chapters about the local provinces, I have compared the text with other early-modern authors who have also described Livonia and Courland. These are Sebastian Münster's "*Cosmographia*", Gerardus Mercator's Atlas and Balthasar Russow's "*The Chronicle of Livonia*". I also try to give a general opinion about Heldvaders' purposes for writing this book and to speak about some eccentricities, that can be found from the descriptions of Livonia and Courland.

The first chapter gives an overview of how Heldvader describes Livonia and Courland. The quantity of these two chapters is also compared with the other Baltic provinces described by the author. The second chapter compares Heldvaders' text with the other authors (mentioned above) and describes how and why Heldvader has used different information to build up his chapters about Livonia and Courland. The third chapter tries to find answers about what were Heldvader's possible purposes on writing this book, in what way can some eccentricities in his text be understood, what is Heldvader's image about Livonia and Courland and how does he pass it on to the reader.

It seems that Heldvader, who had also been to Riga in 1586-1587, treats his sources rather as unquestionable authorities and avoids writing descriptions differently from those before him, especially Mercator. It is possible that the main purpose that led Heldvader to write descriptions of these provinces, was to give an alternative to maps, that were rare at the time. Another purpose may have been just to list new power relations in this war-torn region.

The main question that remains unanswered is why the author emphasizes Danish interests only marginally. The subsequent researches about the topic should analyze other provinces described by Heldvader and compare them with those about Livonia and Courland. What are the similarities and differences? It would be interesting to know if there are more “forgotten” works that have been overlooked by the modern history-writers and in what way would these resemble or differ from “*Sylva chronologica*”.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kenn Laas,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose bakalaureusetöö „**Nicolaus Heldvader Liivimaa kirjeldajana**“,

mille juhendaja on lektor Janet Laidla,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 28.05.2018